

KNAPP ÉVA

Spangár András és a *Magyarok bibliotékája*

Fejezet a 18. századi historia litteraria történetéből

Spangár Andrást az irodalomtudomány és a régi magyar irodalomtörténet Czvittinger Dávid *Specimenjének*¹ egyik folytatójaként tartja számon, aki – Czvittingertől eltérően – magyar nyelven készített írói bio-bibliográfiát, *Magyarok bibliotékája* címmel. A tudománytörténet a közelmúltban felhívta a figyelmet a személyével és életművével kapcsolatos bizonytalanságokra, többek között azzal, hogy az elvégzendő feladatok közé sorolta a róla szóló, korszerű szemléletű esettanulmányt.² Spangárt a 18. századi historia litteraria kutatói ifjabb Szinnyei József rendszerezése alapján³ a bibliográfia-írók közé sorolták Czvittingerrel, Schmeizel Mártonnal, Bod Péterrel és másokkal együtt, akik mindenekelőtt adatokat gyűjtöttek, s azokat nem időrendben, hanem szerzői betűrendben rendezték el. Szinnyei összefoglalóan dicséri Spangár vállalkozásának magyar nyelvűségét, ugyanakkor sajnálkozik azon, hogy a mű nem jelent meg nyomtatásban. Hivatkozás nélkül megemlíti, hogy „irt állítólag egy [ti. másik] 'Új Magyar Bibliothéká'-t is, melyben némelyek szerint több volt a kritika, de nem lehet tudni, mert mind ez, mind az előbbi, lappang valahol, vagy elveszett”.⁴ Spangár halála után egy emberöltővel Bod Péter talányos felhanggal, hét sorban foglalta össze Spangár írói tevékenységét: „Adott köz haszonra egy Magyar Kronikat 1738-dik eszt. 4. r. Melyben igéri hogy elő adja Magyar országnak régi és mostani Osztását, Reszeit, Tartományait, Várossait, Épületeit, Stzitiából-való ki jövetelit, Hadakozásait, Iróit, Könyveit, 's a'mit az ember fel gondolhat.”⁵ Érthető, hogy Spangár teljesítményét illetően Bod ugyanúgy bizonytalan volt, mint később ifjabb Szinnyei József, mivel egyikük sem – és mind ez ideig senki sem – forgatta sem a *Magyarok bibliotékáját*, sem az *Új magyar bibliotékát*.

1 CzvitTINGER Dávid, *Specimen Hungariae literatae* [...], Francofurti-Lipsiae, 1711; TARNAI Andor, *Egy magyarországi tudós külföldön: Czvittinger és a Specimen*, ItK, 97(1993), 16–38; ua. = Uő, *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 2004, 88–115.

2 TÜSKÉS Gábor, *Az irodalomtudomány és -kritika XVIII. századi történetéhez: Koncepciók, módszerek, kutatási lehetőségek = Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor, Bp., Universitas, 2006 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 15–42, itt: 39–40.

3 Ifj. SZINNYEI József, *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*, Bp., Eggenberger, 1878², 16.

4 Ifj. SZINNYEI, *i. m.* (3. jegyzet), 6; Uő, *Czvittinger követői*, Figyelő: Irodalomtörténeti Közlöny, 2(1877), 111–121, itt: 111.

5 Bod Péter, *Magyar Athenas*, [Szeben, Sárdi Sámuel], 1766 [1767], 246–247.

Spangár Andrásról mind ez ideig nem készült önálló tanulmány. Az életére és műveire vonatkozó korábbi megállapításokat annak ellenére érdemes áttekinteni, hogy a szerzők rendszerint nem végeztek forráskutatást, és lényegében a 21. század első évtizedéig egymástól vették át, esetenként sajátos módon „tovább variálták” az adatokat.

Rotarides Mihály 1745-ben – mindössze egy évvel Spangár halála után – megjelent, csaknem három lap terjedelmű méltatása a Pethő-krónika Spangár-féle supplementumához (Kassa, 1738) kapcsolja a magyar nyelvű írói bibliográfiát, amit igyekszik azonosítani Szentiványi Márton *Miscellaneáinak* egyik *Bibliotheca* című összeállításával. Mivel Rotarides nem látta Spangár bibliográfiáját, nem tudta bizonyítani állítását, mely szerint Spangár Szentiványi valamelyik rövid terjedelmű összeállítását magyarította.⁶ Horányi Elek tizennégy sorban emlékezett meg a „vir praeclarissimus”-ként jellemzett Spangárról.⁷ Nála a szerző egyetlen munkája a Pethő-krónika bővítése, melynek supplementuma (Kassa, 1738) kapcsán Horányi hosszú jegyzetben értekezett a *Bibliotheca Hungaricáról*.⁸ Eszerint e „toldalékot” nem lehet azonosítani Szentiványi írói katalógusaival, s csupán hasonlíthat azokhoz. Horányi nem foglalt állást semmilyen téren, mivel nem látta a munkát. Wallaszky Pál szintén csupán egyetlen munkával, az általa sem ismert írói összeállítással foglalkozik, konkrét eredmény nélkül, Rotarides vonatkozó szövegrészét ismételve.⁹ A Ro'snyói Egyházi Töredékek című folyóiratban – Spangár halálát Rozsnyóra helyezve – röviden, részben téves adatot közölve foglalkoztak vele, és az ismeretlen adatközlő három nyomtatott munkát kapcsolt a nevéhez.¹⁰ Danielik József tudós jezsuitaként, részben hibás életrajzi adatokkal mutatta be Spangárt, s hat nyomtatott és négy kéziratos munkáját vette számba.¹¹

6 [ROTARIDES Mihály], *Historiae Hungaricae literariae antiqui, medii atque recentioris aevi lineamenta, quorum prolegomena generalem in universam historiam Hungariae literariam introductionem continentia prodeunt*, Altonaviae et Servestae, 1745, 84–86; vö. Martinus SZENTIVÁNYI, *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanae*, Decas III, Pars I, Tyrnaviae, Typis Acaadaemicis, 1702, *Continuatio Dissertationis Paralipomenonicae Memorabilium rerum in Hungaria*, Catalogus X, *Catalogus Nomina Autorum et scriptorum sub Corona Hungariae, ordine Alphabetico*; Catalogus XI, *Scriptorum e Societate Jesu sub Corona Hungariae, ordine Alphabetico*; Catalogus XII, *Scriptorum externorum, qui de rebus Hungariae aliquot scripserunt*, 15–19.

7 Alexius HORÁNYI, *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum*, III, Posonii, A. Loew, 1777, 291.

8 Uo., 291–292.

9 Paulus WALLASZKY, *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus*, Posonii–Lipsiae, A. Loew, 1785, 12–14; Uő, ua., ed. Altera auctior et emendatior, Budae, Typ. Regiae Universitatis Hungaricae, 1808, 13–14.

10 „Praelo subjecit: Bibliothecae SS. PP. Synopsim Tyr. 1721. – Concordantias Marianas ibid 1741. – Magyar Krónika. Cass. 1734.” Ro'snyói Egyházi Töredékek, 8(1839), 98.

11 Nyomtatványok: 1. *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis*, Nagyszombat, 1721; 2. *Concordantiae Marianae*, Nagyszombat, 1721; 3. *Concordantiae novae universales tripartitae*, Nagyszombat, 1721; 4. *Pethő-krónika bővítése*, Nagyszombat, 1721 és Kassa, 1734; 5. Egy másik „Magyar Krónika”, Kassa, 1738; 6. *Magyar Könyvtár, e Krónikák „mintegy folytatásául”*, Kassa, 1738. Kéziratok: 1. *Új magyar Könyvtár*; 2. *Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque*; 3. *Concordantiae concionatoriae*; 4. *Societas*

Spangár képzett jezsuita volt, akitől folyamatosan megemlékeznek a rendi életrajzok és bibliográfiák. Az Osztrák–Magyar Jezsuita Rendtartomány íróit a 19. század közepén számba vevő Joannes Stoeger (Stöger) röviden, több, később hibásnak bizonyult adatot közölve összegezte életét,¹² s csoportokba rendezte munkáit. A „sunt ejus latine” csoportba két, 1721-ben Nagyszombatban megjelent művet sorolt: a *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis [...]* és a *Concordantiae Marianae [...]* címűeket. A „libelli de controversiis” csoportban egy ugyancsak Nagyszombatban, 1721-ben kinyomtatott, *Concordantiae novae universales tripartitae* című munkát találjuk, valamint Pethő Gergely krónikájának bővítését (Kassa, 1734). Mindezt követi a Kassán 1738-ban magyarul megjelent *Chronica Hungarica cum variis Catalogis*, melyben Spangár – Stöger szerint – *Bibliotheca Hungarica* című, meg nem jelent művére¹³ hivatkozott, megjegyezve: „quae chronico supplementi instar esset”. A kéziratban maradt munkák között Stöger négy további, részben a már említettekkel azonosítható címet sorolt fel, az őrzési hely(ek) megnevezése nélkül: 1. *Bibliotheca Hungarica [...] hungarice*; 2. *Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque sexus tam in communi quam particulari, in forma Concordantium propositi*; 3. *Concordantiae concionatoriae*; 4. *Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Autorum et Scriptorum concordia [...]*.

A magyar nemzeti bibliográfiában – ellentétben az előbbiekkal – Petrik Géza mindössze egyetlen önálló, nyomtatásban megjelent munkát vett számba (*Concordantiae novae universales tripartitae [...]*, Tyrnaviae, Typ. Academicis S. J. per Frid. Gall, 1721), és ugyanitt hivatkozott a Pethő-féle magyar krónika Spangár által bővített kiadásaira.¹⁴ Ezek a Spangár nyomtatásban megjelent munkásságához kapcsolódó bibliográfiai tételek a Petrik-bővítésekben sem egészültek ki újabbakkal.¹⁵ A Horányira, Stögerre, Augustin és Aloys De Backerra, valamint Petrikre hivatkozó Carlos Sommervogel jezsuita írói lexikonában lényegében megismételte a Stöger-féle életrajzi adatokat, viszont a Stöger által jelzett öt nyomtatvány és négy kézirat helyett már hat nyomtatványt és négy kéziratot különített el.¹⁶ Az elődjeire hivatkozó Szinnyei József néhány további

Jesu Concordantiis illustrata. DANIELIK József, *Magyar írók: Életrajz-gyűjtemény*, második, az elsőt kiegészítő kötet, Pest, Szent István Társulat, 1858, 286.

12 Stöger szerint 1678. jan. 29-én született Nógrádon, 16 évesen kérte felvételét a rendbe, 25 évig hirdette az igét Magyarországon, a kőszegi és az ungvári kollégiumot vezette, s Rozsnyón halt meg 1744. márc. 14-én. Joannes Nep. STOEGER, *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*, Viennae, Typ. Congr. Mechitharisticae, 1855, 332–333. A felsorolt adatok nagyrészt pontatlanok. Vö. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Pars III, Romae, Institutum Historicum S. I., 1988, 1573.

13 „In hac citat sequens opus a se confectum, quod tamen lucem non vidit [...]” STÖGER, *i. m.* (12. jegyzet), 333.

14 PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, III, Bp., Dobrowsky Ágost, 1891, 417; vö. még: TAKÁTS Sándor, *A főváros alapította budapesti piarista kollégium története*, Bp., 1895, 98.

15 Újabb Spangár-nyomtatványt nem regisztrált a nemzeti könyvtárban folyamatosan bővülő kéziratok ún. Petrik-pótlások sem. A tájékoztatást V. Ecsedy Juditnak köszönöm.

16 Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: Première partie: bibliographie [...]*, tome VII, Bruxelles–Paris, 1896, 1417–1418. Nyomtatványok: 1. *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis [...]*, Tyrnaviae, 1721; 2. *Concordantiae Marianae [...]*, Tyrnaviae, 1721; 3. *Libelli de Controversiis* [megjelenési adatok nélkül]; 4. *Concordantiae novae, universalis tripartitae [...]*, Tyrnaviae, 1721; 5. *A ma-*

bizonytalan adattal bővítette Spangár életrajzát, s öt nyomtatványt és négy kéziratot sorolt fel munkái között.¹⁸

Lukinich Imre¹⁹ éppúgy nem végzett forrásvizsgálatot Spangár bibliográfusi tevékenységéről, mint Kenyeres Imre. Kenyerest az irodalomtörténeti folytonosság tudatának Czvittingertől számított kényszere vezethette arra, hogy komolyan számoljon Spangár „elveszett”-nek mondott *Magyarok bibliotékája* mellett egy általa készített újabb *Bibliothékával*, melyet forgatni is vélt: „A kézirat szerint adaléka nem több mint Cvittinger Specimenjének fordítása; ezt megtoldotta néhány adattal, kivált egyházi és történeti írőkkel. Ez a Bibliotheca csak mint a jezsuita tábor megmozdulását jelző irat nyer jelentőséget, de bármennyire is a Specimen utánzója, mégis itt az egész iskola irodalombecsülése tükröződik, ami Spangár egyéb munkáinak bibliográfiai pontosságában is látszik.”²⁰ Ez a Kenyerestől egy sajátos jelzeten leírt „újabb *Bibliothéka*” valójában nem más, mint Spangár *Splendores [...]* című autográf kézírata a budapesti Egyetemi Könyvtárban, melynek – mint azt később bemutatom – nincs köze Czvittinger munkájához. A kézirat tévesen rögzített jelzete először Szinnyi József lexikonának megfelelő részében tűnik fel, de nem a *Bibliothéka*, hanem a *Splendores [...]* jelzeteként.²¹

Zelliger Alajos a *Pantheon Tyrnaviense*-ben a *Series iconum* című mutatóban ígéri Spangár portréjának közlését, amit azonban hiába keresünk a megadott helyen és az egész kötetben. Zelliger megismétli a korábbi szerzők által is közölt három, 1721-ben Nagyszombatban „megjelent”-nek mondott nyomtatvány leírását, melyek közül kettőhöz terjedelmi adatot fűz.²² Farkas Gyula odavetett megjegyzése szerint a jezsui-

gyar kronikának [...] tovább való terjesztése [...], Cassán, 1734; 6. *Chronica Hungarica cum variis Catalogis, Cassoviae, 1738* – a Bibliotheca Hungarica-toldalékkal, utalva a krónika korábbi és későbbi kiadásaira. Kéziratok: A. *Bibliotheca Hungarica [...]* (Hungarice); B. *Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque sexus tam in communi quam particulari, in forma Concordantium propositi*; C. *Concordantiae concionatoriae*; D. *Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Autorum et Scriptorum concordia [...]*.

17 Így például Szinnyi tudni véli, hogy Spangár 1705 körül a pesti belvárosi templom plébánosa (!) volt, s a kőszegi és ungvári „rendházakat kormányozta”. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1908, 1332–1334. Vö. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

18 Nyomtatványok: 1. *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis [...]*, Tyrnaviae, 1721; 2. *Concordantiae novae, universales tripartitae [...]*, Tyrnaviae, 1721; 3. *Concordantiae Marianaev [...]*, Tyrnaviae, 1721; 4. *A magyar kronikának [...] tovább való terjesztése [...]*, Kassa, 1734 (újabb kiadása: Kassa, 1738); 5. *Libelli de Controversiis* [megjelenési adatok nélkül]; Kéziratok: *Magyar Könyvtár; Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque nexus [...] tam in communi quam particulari, in forma Concordantium propositi* „(a Kaprainai-féle gyűjteményben A. f. T. L. II. 829. a budapesti egyetemi könyvtárban)”; *Concordantiae concionatoriae; Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Autorum et Scriptorum concordia [...]*. SZINNYEI, *i. m.* (17. jegyzet), 1332–1334.

19 LUKINICH Imre, *A magyar bibliográfiáról első kísérletei*, MKsz, 32(1925), 6–18, itt: 7–8.

20 Ennek az újabb *Bibliothékának* jelzeteként adta meg a következő hivatkozást: „Kézírata az Egyetemi Könyvtár Kaprainai gyűjt. A.F.P.L.II.829. sz. alatt.” KENYERES Imre, *A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a XVIII. században*, Bp., 1934, 24.

21 SZINNYEI, *i. m.* (17. jegyzet). A jelzet helyesen: Coll. Kaprainai, A (folio) Tom. LII.

22 *Series Iconum*, „279. Spangár Andr. 1720.” – A 1721-es nyomtatvány: 1. *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis*; 2. *Concordantiae novae, universales tripartitae [...]* 4°, 92 p.; 3. *Concordantiae Marianaev [...]* 8°, 131 p. Aloysius ZELIGER, *Pantheon Tyrnaviense*, Tyrnaviae, Typis Soc. S. Adalberti, 1931, 73, 257.

ta tudományosság a 18. században a leg gazdagította az irodalomtörténet-írást, „[...] eltekintve adatgyűjtő törekvésektől (amilyen pl. Spangár András Bibliotheca-ja volt [...]).”²³

Tarnai Andor *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig* című kézikönyvben körültekintően és szűkszavúan, mindössze egyetlen helyen emlékezett meg Spangárról. A jezsuita itt „az elvilágiasodó egyházi és világi literatúra” körében az „ismeretterjesztő irodalmon” belül „a nemesi történelem népszerűsítése” egyik alakjaként, Pethő krónikájának bővítőjeként (Kassa, 1734, 1738) jelenik meg, aki a címlapon ígéri „[...] a magyar állam tüzetes ismertetését, s a könyv [Tarnai megfogalmazása szerint] nyújt is praktikus ’tudósítás’-okat [...] és [Spangár] kiegészítette azt egy ’Máriás krónikával’, melyből a hazai Mária-tiszteletről értesülhetett az olvasó.”²⁴ Az először Tarnai által kiemelt, Spangár nevéhez kötött „Máriás krónika”-t később – hivatkozás nélkül – megemlíti a Pethő-krónika két hasonló kiadásának²⁵ rövid kísérőszövege is, de a „Máriás” vagy „Mária krónika” kifejezés pontosításra szorul. A Pethő-krónikához és annak Spangár-féle bővítéséhez képest elenyésző terjedelmű rész pontos címe *Máriás Kronika. Az-az A' Magyarok Nagy Aszszonyának Szűz Marianak Ötet, és Országunkat illető dolgainak Rövid avagy Kis Kronikaja*, mely 1732-ig tartalmaz – elsősorban Bonfinira, Inchoferra és Szentiványi Mártonra hivatkozva – Szűz Máriára vonatkozó vegyes, nem csupán a Mária-tisztelet témakörébe tartozó, időrendbe sorolt adatokat. Ez a rész se nem „toldalék”, se nem „tudósítás”. Egyedül az 1738-as kassai Pethő–Spangár supplementum-kiadásban olvasható, a 13. tudósítás után kinyomtatott „Bibliás és mas historias Kroniká”-t követően, a 68–80. lapokon. Tarnai – bizonyára olyan okból, melyet nem kívánt kifejteni – egyetlen szóval sem tért ki Spangár bibliográfusi tevékenységére.

A Benedek Marcell által szerkesztett *Magyar irodalmi lexikon* Spangár-címszavának ismeretlen szerzője jelentős részben Szinnyi lexikonának megfelelő részéből vette át adatait. A krónikaíróként és bibliográfusként bemutatott Spangár munkássága itt a Szent István-féle *Intelmek* magyar nyelvre fordítása mellett Pethő *Magyar krónikájának* bővítésére (1734, 1738) korlátozódik. Ez utóbbiban Spangár – a címszóíró véleménye szerint – „[...] együtt (egy kötetben) adta ki a *Magyarok bibliotékáját*, amelyről az irodalomtörténetírás korábban azt állította, hogy nem jelent meg, sőt kézirata is elveszett. Betűrendes írói életrajzgyűjteményében saját gyűjtésével kiegészítette Szentiványi Márton és Czwitinger (!) Dávid írói lajstromának adatit [sic].”²⁶ Kosáry Domokos Tarnaihoz hasonlóan ugyancsak szűkszavúan nyilatkozott Spangárról. A jezsuita történetírói iskola keretében, egyetlen mondatban emlékezett meg róla: „Még népszerűbb összefoglalást [ti. Kazy Ferenc *Historia regni Hungariae*-jénál népszerűbbet] – magyar nyelven – Spangár András (1678–1744) jezsuita adott ekkor, Pethő Gergely előző századi krónikájának folytatásaként (1734, 1738), az I. István-féle *Intelmek* magyar fordítását is közölve.”²⁷

23 FARKAS Gyula, *A magyar szellem felszabadulása: Irodalomtörténetírásunk fejlődésrajza*, Bp., [1943], 70.

24 *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 572.

25 Bp., Dharma, 1993, névtelen szerzőjű fülszöveg; MONOK István kísérőszövege = *Amor Librorum*, [Bp.], Kossuth, 2003.

26 A monogram nélküli szerző sajnos nem jelzi a példányt, melyet forgatott! *Magyar irodalmi lexikon*, főszerk. BENEDEK Marcell, III, Bp., Akadémiai, 1965, 84.

27 KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 3., kieg. kiadás, Bp., Akadémiai, 1996, 146.

Az *Új magyar irodalmi lexikon* megfelelő szócikkében²⁸ Szelestei Nagy László nem javította Spangár korábban közölt téves születési és halálozási adatait,²⁹ csupán kérdőjeleket illesztett azokhoz. Az életút ismertetésében indokolatlanul egybeszerkesztette Spangár tanulmányi és jezsuita papi éveinek itineráriumát, s hivatkozás nélkül átvette a Lukács László által jezsuita forrásokból közölt további életrajzi adatokat. Latin nyelvű művei alapján Szelestei Nagy teológiai és pasztorációs munkásságot tulajdonított Spangárnak,³⁰ ugyanakkor nem érzékeltette a megoldatlan *Magyarok bibliotékája*-problematikát.³¹ A Pethő-krónika „bővítése” (pontosabban a toldalékok) kapcsán csupán az *Intelmek* magyar nyelvre fordítását emelte ki. A művek tételes felsorolása helyett egyedül az utóbbi fordítás modern kiadását (Gyoma, 1930) tüntette fel.

Holl Béla *A historia litteraria magyarországi története* című, 2000-ben megjelent posztumusz tanulmányában a Hevenesi-iskola követői közé sorolta Spangárt, aki csupán tervként ígérte a *Magyarok bibliothecáját*.³² Az *Irodalomtörténet-írás Magyarországon a XVIII. században* című, 2006-ban megjelent válogatott bibliográfiában³³ egy, a *Magyarok Bibliotékájával* tévesen azonosított kézirat³⁴ és két nyomtatvány (*I. tudositas* a Pethő-krónika 1738. évi kassai kiadása 2003. évi hasonmásából; az *Intelmek* magyar fordításának 1930. évi új kiadása) szerepel Spangártól. Ezek a válogatott, részben hibás tételek bizonyítják a kutatás tanácstalanságát. 2010-ben a *Magyar művelődéstörténeti lexikon* Spangár-címszavában³⁵ Szilas László a Lukács László egyik forrásközlése nyomán feldolgozott életrajzi adatokat együtt közölte a már korábbi munkákból ismert, ellenőrizetlen mű-hivatkozásokkal.³⁶ A *Magyarok bibliothecáját* Szilas – Holl Bélához hasonlóan – meg nem valósult tervként értelmezte.

28 *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, 2. jav., bőv. kiadás, III, Bp., Akadémiai, 2000 (a továbbiakban: ÜMIL), 1981.

29 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573. Lukács László vonatkozó, forrásokon alapuló jezsuita életrajzi kötete hat évvel megelőzte a lexikoncímű első megjelenését.

30 Spangárnak ilyen jellegű írói munkássága nem volt. Sajátos bibliográfiai tevékenységét történetírással egészítette ki, valamint magyar nyelvre fordított.

31 Erre egy konkrét forráshivatkozást (a Pethő-krónika megfelelő kiadásainak vonatkozó részei) nélkülöző mondatban reflektált: „Foglalkoztatta a m. nyelvű írók számbavétele.” ÜMIL, *i. m.* (28. jegyzet), 1981.

32 Ugyanitt Holl megjegyezte: „[...] egyes források szerint kéziratban valóban kidolgozott terv maradt” HOLL Béla, *Laus librorum: Válogatott tanulmányok*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2000, 96.

33 BRETZ Annamária, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, *Irodalomtörténet-írás Magyarországon a XVIII. században = Historia litteraria a XVIII. században, i. m.* (2. jegyzet), 567–678, itt: 659–660.

34 A hivatkozott kézirat címe a forrásban *Catalogus librorum [...]*. Bp.-i Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Coll. Kapr. 4° [B] tom. XCIX. Nr. 33., é. n., 65–243 (recte: 65–174). Ebben a másolatban sehol sem azonosították annak eredetijét Spangár munkájaként, s például rendszeres benne a hivatkozás Bod Péterre. Nem lehet Spangár munkája, aki 1744-ben meghalt.

35 SZILAS László, *Spangár András = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, X, Bp., Balassi, 2010, 372.

36 Így például: *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis*, Nagyszombat, 1721; *Concordantiae Marianae*, Nagyszombat, 1721; *Concordantiae novae universales tripartitae*, Nagyszombat, 1721.

Ahhoz, hogy tisztán tudjuk a *Magyarok Bibliothecájára* vonatkozó téves, egymásnak gyakran ellentmondó adatokat és értékeléseket, szükségesnek látszik részletesen megvizsgálni a szerző életútját és egész munkásságát.

Életút, személyiség, az életmű keretei

Spangár András családjáról, gyermek- és ifjúkoráról nagyon keveset tudunk, mivel elsődleges források nem állnak rendelkezésre. A magát magyar nemzetiségűnek valló Spangár a korábbi vélekedéssel ellentétben nem Nógrádon,³⁷ hanem a Zala megyei Légrádon született. Lukács László jezsuita adattárában születési dátuma 1678. június 24.,³⁸ egy másik forrás – a rozsnyói jezsuita rezidencia „historicus domus”-a, a rendtárs Szalai János által készített nekrológ³⁹ – szerint azonban 1677. június 23.⁴⁰ A nekrológ röviden kitér Spangár jezsuita rendbe történt belépése előtti életére. Eszerint szülői akarat irányította a gráci egyetemre, ahol eredményesen tanulta a humaniorákat.⁴¹ Ez a sikeres egyetemi előmenetel „tette méltóvá” Spangárt arra, hogy 1694. október 15-én felvételét kérje a bécsi Szent Anna-rendház mellett 1634 óta működő jezsuita noviciátusba.⁴²

A nekrológ és Lukács László forrásközlései segítségével viszonylag pontosan nyomon követhetjük Spangár rendi életének fordulópontjait.⁴³ Novíciusi éveit dicsérettel

37 Stöger téves olvasat miatt nevezhette meg Spangár szülőhelyeként Nógrádot. Vö. 12. jegyzet. Követői tőle vették át a téves adatot.

38 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

39 *Historia annua Residentiae Societatis Jesu Rosnaviensis ab Anno Domini 1656 continuata ad Annum 1772*, Bp.-i Egyetemi Könyvtár (továbbiakban = BEK) Ab 100, 136–137. P. Szalai teljes neve a *Historia annua* [...] szerint Joannes Szalai (*i. m.*, 133). LUKÁCS László forrásközlésében (*Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., VIII, Romae, Institutum Historicum S. I., 1994, 663*) a név „Josephus Szalai”. Szalai feladatai az eltérő keresztnév ellenére 1744-ben Rózsnyón azonosak a két forrás szerint, tehát ugyanarról a személyről van szó. Feladatköre: „exercet parochialia, praeses congregationis Agoniae, historicus domus, operarius germanicus et hungaricus, consultor primus” – azaz, mint látni fogjuk, jelentős részben Spangár korábbi rozsnyói feladatkörét látta el. Az utóbbi körülmény miatt Szalai valószínűleg folyamatosan konzultált Spangárral, jól ismerhette. A *historia domus* 1744. évi bejegyzését készítő személy kézírása azonos az ezt követő Spangár-nekrológ írójának kézírásával. Szalai (Köszeg, 1704. III. 25.–Szatmár, 1760. III. 11.) életútjához vö. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1643.

40 Egy harmadik forrás szerint 1678. jan. 24-én született. *Catalogus Coadjutorium Spiritualium*, Cornides Collectio, BEK G 101/II, 94.

41 „Post exactos innocue teneriores vitae annos, ad Graecensem voluntate Parentum translatus Universitatem, in qua humaniores ita excoluit literas [...]”, *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136.

42 „[...] ita excoluit literas, ut ad Societatem adscribi mereretur Viennae ad S. Annae 1694 Die 15 8bris.” *Historia, i. m.*, (39. jegyzet), 136. Lukács ugyanezt a dátumot közli. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; vö. még Tüskés Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)*, Bp., Universitas, 1997, 95; „Andreas Spanger, Graecio, rhetor, 15 Octobris 1694” LUKÁCS László, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., V, Romae, Institutum Historicum S. I., 1990, 604*. A Cornides Collectio hibás adata szerint rendbe lépési dátuma 1697. okt. 15., Cornides Collectio, *i. m.* (40. jegyzet), 94.

43 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136–137; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

töltötte⁴⁴ – az egyik forrás szerint Grácban,⁴⁵ egy másik, pontosabb adatsor szerint a bécsi Domus Probationisban, Hevenesí Gábor rektorsága alatt (1695–1696).⁴⁶ 1697-ben egy éven át magisterként oktatta a parvistákat és a principistákat Komáromban.⁴⁷ 1698-ban Bécsben volt repetens,⁴⁸ majd 1699–1701 között filozófiát tanult Grácban.⁴⁹ Gráci éveiben a tanulás mellett egyéb feladatokat is kapott. 1700-ban bidellus, azaz évfolyam-megbízott közvetítő volt az előljárók és diáktársai között.⁵⁰ 1701-ben – miután felismerték tehetségét a katekézis gyakorlatában – a gráci kollégium „catechista”-ja, P. Franciscus Moriz kíségető társa („socius”) lett, amely tevékenységét a gráci várhegyen folytatta.⁵¹

Mint magister artium a tanulmányi évek rendjének megfelelően oktatott: 1702-ben Pécsen, majd 1703-ban Esztergomban syntaxist és grammaticát.⁵² 1704-ben az egyik forrás szerint syntaxist és grammaticát,⁵³ a nekrológ szerint rhetoricát és poesist tanított Komáromban.⁵⁴ Ezekben az években az oktatás mellett – tehetségének megfelelően – más feladatokat is ellátott. A pécsi rezidenciában (1702) „catechista illyricus” volt; ez egyben az első adat arra vonatkozóan, hogy magyar anyanyelve mellett horvátul is jól beszélt.⁵⁵ Esztergomban (1703) is katekézis végzésével bízták meg, de itt magyar nyelven teljesítette a feladatot.⁵⁶ 1704-ben Komáromban – életében először – szónok lett, mégpedig a diákok vasárnapi exhortatora.⁵⁷ A magisteri évek után négy évig (1705–1708) tanult teológiát Grácban, ahol tanulmányai mellett 1705-ben „bidellus hebraeae”, 1707-ben „bidellus theologorum” volt, azaz egyaránt élvezte tanuló társai és tanárai bizal-

44 „Exacto cum laude Tyrocinio [...]” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136.

45 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

46 Spangár neve „Andreas Spanger” alakban 1695-ben Bécsben a „novitii scholastici primi anni” között, 1696-ban ugyanitt a „novitii scholastici secundi anni” között található meg. LUKÁCS, *Catalogi, V, i. m.* (42. jegyzet), 604, 661.

47 „[...] Comaromiensi in gymnasium parva et principia Anno uno [...]” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136; a residentia Comaromiensi „professores scholarum” részében: „M. Andreas Spanger, principista, parvista” LUKÁCS, *Catalogi, V, i. m.* (42. jegyzet), 721.

48 A bécsi Domus Probationis huszonhat repetense között megtalálható a neve. LUKÁCS, *Catalogi, i. m.* (41. jegyzet), 769; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

49 „[...] humaniora repetuit literas, inde ad severiora missus studia Graecij philosophiam audiit triennio illine Artium Magister datus eadem [...]” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573. Grácban 1699-ben az összesen tizenegy fő „logici” között, 1700-ban a változatlan létszámú „physici” között, 1701-ben a tizenkét főnyi „metaphysici” között olvasható Spangár neve. LUKÁCS, *Catalogi, V, i. m.* (42. jegyzet), 798; LUKÁCS László, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., VI, Romae, Institutum Historicum S. I., 1993, 12, 66.*

50 LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 12.

51 „Andreas Spangar socius catechistae in arce” LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 63, 66.

52 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 159, 214.

53 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 266.

54 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136.

55 LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 159.

56 „M. Andreas Spangar, syntaxista, grammaticista, catechista hungaricus” LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 214.

57 „M. Andreas Spangar [!] syntaxista, grammaticista, exhortator dominicalis studiosorum” LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 266.

mát.⁵⁸ 1708-ban fejezte be gráci studiumait, s minden bizonnyal itt szentelték pappá. A harmadik probációs évet (1709) a szokásnak megfelelően Judenburgban töltötte, ahol neve a huszonegy probációs atya („patres tertiae probationis”) neve között olvasható a kollégiumi névsorban. 1710. február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján nyegyedik fogadalmát Budán letéve lett a jezsuita közösség teljes értékű tagja.⁵⁹

Rendi életének első huszonhárom évében a nekrológ szerint magyar lelkészi teendőket végzett különböző állomáshelyein (Nagyszombat, Győr, Buda, Komárom, Kőszeg, Ungvár, Sopron, Eger, Szatmár), s elsősorban ékesszólásáról volt híres. Beszédeivel tiszta erkölcsre oktatta az embereket, és sokakat megtérített.⁶⁰ A nekrológ elismerő szavait igazolják a prédikálás mellett rábizott egyéb feladatok, melyek mutatják Spangár vezetésre, mások irányítására alkalmas tulajdonságait, s jelzik megbízhatóságát. Feladatainak ellátásához magyar anyanyelvén és a latin nyelv ismeretén kívül horvátul és németül kellett tudnia. 1710–1744 között szolgálati helyei rendtársaihoz viszonyítva a szokottnál gyakrabban változtak: összesen tizenhat alkalommal, átlagosan két és háromnegyed-évente került új helyre. Ahol megfordult, kivétel nélkül fontos, bizalmi feladatokat is ellátott. Hosszabb időt töltött Budán (1710–1715),⁶¹ Győrben (1726–1728),⁶² Ungváron (1729–1733)⁶³ és Rozsnyón (1738–1744).⁶⁴ Önálló íráskészséget igénylő felada-

58 1705: theologus primi anni, bidellus hebraeae; 1706: theologus secundi anni; 1707: theologus tertii anni, bidellus theologorum; 1708: theologus quarti anni. LUKÁCS, *Catalogi*, VI, i. m. (49. jegyzet), 288, 337, 384, 431, 483.

59 LUKÁCS, *Catalogi*, VI, i. m. (49. jegyzet), 483, 517; *Historia*, i. m. (39. jegyzet), 136; LUKÁCS, i. m. (12. jegyzet), 1573. Cornides *Collectio*, i. m. (40. jegyzet), 94, 135. Utóbbi forrás szerint 1710. febr. 2-át követően Spangár egyike lett a rend „Patres coadjutores spirituales”-einek. Ez a kiképzés és tanulmányi rend folyamatosan érvényesült az Osztrák–Magyar Jezsuita Provinciában. Vö. pl. Tüskés, i. m. (42. jegyzet), 91–102.

60 „[...] coadjutor spiritualis factus, ecclesiasten Ungaricum egit Annis 23 primariis etiam in Cathedris: Tyrnaviae, Jaurini, Buda, Comaromij, Gynsij, Ungvarini, Sopronij, Agriae, Szatmarini. Eo tendebat potissimum Patris Andreae eloquentia, ut et orthodoxi fide vera dignos ducerent mores, et heterodoxi diversis ab haeresibus, in numerum Filiorum Dei reducerent.” *Historia*, i. m. (39. jegyzet), 136.

61 1710–1711: catechista, exhortator in collegio Sancti Josephi, operarius illyricus; 1712: iuvat concionatorem hungaricum, catechista, operarius illyricus, exhortator in Collegio Sancti Josephi, confessarius et historicus domus; 1713: concionator hungaricus, operarius illyricus, confessarius domus, consultor secundus; 1714: concionator dominicalis et festivus hungaricus, operarius illyricus, confessarius collegii, consultor tertius; 1715: concionator dominicalis et festivus hungaricus, operarius illyricus et hungaricus, confessarius domus. LUKÁCS, *Catalogi*, VI, i. m. (49. jegyzet), 517, 566, 614, 662, 715, 762.

62 1726–1728: concionator hungaricus in Cathedrali et quadragesimalis in nostro praeses congregatio Beatae Virginis Assumptae hungaricus et Agoniae, operarius, habet curam carcerem et hospitalis, confessarius domus. LUKÁCS, i. m. (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS László, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I.*, VII, Romae, Institutum Historicum S. I., 1993, 437, 494, 551. Eszerint Győrben a püspöki székesegyházban volt magyar prédikátor, a jezsuita templomban nagybőjti szónok.

63 1729–1733: concionator dominicalis, praefectus spiritus, monitor, examinador candidatorum, exhortator quadragesimalis et dominicalis, operarius hungaricus et germanicus LUKÁCS, i. m. (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, i. m. (62. jegyzet), 638, 696, 755, 816, 876.

64 Rozsnyón 1738-ban praeses congregationis Agoniae, confessarius domus, operarius hungaricus et germanicus, consultor primus volt; 1739–1740-ben praeses congregationis Agoniae, confessarius et historicus domus, operarius hungaricus et germanicus, consultor secundus, majd 1741-ben confessarius et historicus domus, s emellett „curat valetudinem”. Állapota romlását jelzi, hogy 1742–1743-ban egyet-

tot először 1712-ben kapott Budán, ahol ő vezette a historia domust. 1716–1723 között egy-egy évig élt Sopronban (1716),⁶⁵ Egerben (1717),⁶⁶ Szatmárban (1718),⁶⁷ Komáromban (1719),⁶⁸ Bécsben (1720),⁶⁹ Nagyszombatban (1721),⁷⁰ majd ismét Komáromban (1722)⁷¹ és Egerben (1723).⁷² 1717-ben Egerben volt első ízben elöljárója egy felnőtt világiak számára szervezett vallásos társulatnak (Agonia Christi).⁷³ 1724–1725-ben a kőszegi kollégiumban vice-rectori, procuratori, valamint magyar szónoki és nagybőjti prédikatori feladatot teljesített.⁷⁴

1734-ben Sárospatakon,⁷⁵ 1735–1736-ban Pécsen,⁷⁶ majd Lőcsén (1737)⁷⁷ találjuk. Több éves rozsnói tartózkodás után (Lukács egyik forráskiadványa szerint) 1744. február 14-én halt meg Passauban.⁷⁸ Az utóbbi adat téves,⁷⁹ mert egyrészt a rozsnói historia domusban az 1744-es év eseményei után olvasható, adatokban gazdag, pontos nekrológja szerint hosszú betegségben – mely a mozgásban és a beszédben egyaránt

len „feladata” egészsége visszanyerése („curat valetudinem”) lett volna, 1744-ben pedig „valetudinarius” megjelölés szerepel a neve mellett. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VIII, *i. m.* (39. jegyzet), 1994, 290, 351, 413, 476, 537, 599, 662; *Historia*, *i. m.* (39. jegyzet), 108–187.

65 „P. Andreas Spanger, regens convictus, concionator hungaricus, operarius, consultor primus” LUKÁCS, *Catalogi*, VI, *i. m.* (49. jegyzet), 827.

66 „Minister, concionator et catechista hungaricus, praeses congregationis Agoniae, operarius, exhortator quadragesimalis, consultor primus” LUKÁCS, *Catalogi*, VI, *i. m.* (49. jegyzet), 893.

67 Superior, concionator hungaricus, operarius germanicus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 45.

68 Concionator dominicalis et quadragesimalis ad Sanctum Andream, confessarius domus, consultor primus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 92. A komáromi Szent András-templom a jezsuiták temploma.

69 Bécsben a jezsuita kollégiumban élt, s innen látta el prédikatori feladatát a Collegium Pazmaneumban. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; „praefectus spiritus, decanus casuum et exhortator in Collegio Pazmaniano” LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 137. 1720-ban tizenhét magyarországi hallgató élt ebben az intézményben. FAZEKAS István, *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918/1951 – Matricula Collegii Pazmaniani Viennensis 1623–1918/1951*, Bp., ELTE Levéltára, 2003, 208–211.

70 „Concionator hungaricus in Cathedrali, operarius”. *Annuae Collegii Tyrnaviensis SJ anno 1711–1765*, BEK Ab 123, ff. 95r–101r; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 183. Az „in Cathedrali” kitétel jelzi, hogy a Szent Miklós-székesegyházban volt magyar prédikátor.

71 Concionator dominicalis et exhortator quadragesimalis hungaricus ad Sanctum Andream, operarius, confessarius domus, consultor primus. LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 250.

72 Concionator, operarius, exhortator quadragesimalis hungaricus, praeses Congregatio Agoniae, confessarius domus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 303.

73 Vö. KNAPP Éva, *Pietás és irodalomkínálat: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001.

74 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 321, 377.

75 Itt praefectus spiritus, ecclesiae et scholarum, monitor, operarius hungaricus et germanicus, consultor primus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VIII, *i. m.* (39. jegyzet), 50.

76 Feladatai: praefectus spiritus, monitor, examinador candidatorum, facit conferentias fratribus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VIII, *i. m.* (39. jegyzet), 85, 144.

77 Lőcsén minister, praefectus ecclesiae et sanitatis, consultor primus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VIII, *i. m.* (39. jegyzet), 197.

78 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

79 Talán Rozsnó más nyelvekben használt névalakjainak – Rosnavia, Rosenau – téves olvasatára megy vissza.

korlátozta – hunyt el a rozsnói rezidenciában 1744. március 13-án, s itt temették el március 14-én.⁸⁰ Másrészt nincs nyoma annak, hogy Spangár Passauban járt vagy ott élt volna.⁸¹

Áttekintve feladatait, nyilvánvaló, hogy a nekrológban említett első huszonhárom évben a folyamatosan végzett szónoklás mellett több, szerteágazó felkészültséget igénylő – egy-egy rendház vezetésétől a börtön felügyeletéig terjedő – feladatot kapott, és ezeket kiválóan teljesítette. Ugyanakkor szembetűnő, hogy tanulmányi éveinek lezárulása után tanári megbízatása egyszer sem volt. 1710–1733 között minden állomáshelyén felnőttekkel foglalkozott, mind a rendházakon belül (pl. gyóntató, praefectus), mind azokon kívül (pl. prédikátor, társulati előljáró). Működési helyei – Bécs, Nagyszombat és Győr kivételével – többnyire kisebb jelentőségű kollégiumok, rezidenciák voltak. Figyelmet érdemel az is, hogy 1734-től egyetlen további állomáshelyén (Sárospatak, Pécs, Lócse, Rozsnyó) sem prédikált. Ennek fő oka az első ízben valószínűleg 1733 körül Ungváron jelentkező, majd ismételt kiújuló, holtáig tartó betegsége lehetett. A visszatérő, néha talán a gyógyulásra is reményt adó, a központi idegrendszer sérüléséből eredő betegségének, a hemiplexiának (hemiplegia) fő tünete az időnként oldódó féloldali bénulás és gyengeség volt.⁸² Nekrológja szerint Spangár ebben a haláláig terjedő, hosszú időszakban (1734–1744) bármilyen rábízott feladatot szívesen és örömmel elvégzett.⁸³

Az 1734-ben Sárospatakon töltött évre a *historia annuae* mellett rendelkezésre áll az éven belüli napi feljegyzéseket rögzítő *diarium* is. Ez a forrás olyan adatokat őrzött meg Spangárról, melyek fényt vetnek mindennapi tevékenységére, életvitelére és személyiségére. Az *annuae* szerint⁸⁴ 1734-ben nyolcan éltek a sárospataki rezidenciában: öt pater, egy magister és két frater. Spangár, akinek a nevét itt következetesen „Spángar” alakban írták, ebben az évben a templom és az iskola lelki ügyeinek előljárója volt, emellett ellátta az *operarius*, valamint az első számú magyar és német tanácsadó feladatát. A *diarium*⁸⁵ szerint Spangár január elsején már a közösségben élt. Ezen a napon a többiekkel együtt valószínűleg ő is kapott újévi ajándékként déligyümölcsöt és három „töltés” italt, s a paterék közül ő mondta az utolsó misét. A közösségben végzett tevé-

80 „Posthuma P. Andreae Spangar hic habet memoria. Cui dies 14 Martij Anni hujus 1744 suprema fuit: morbus hemiplexiae iteratis recrudescens vicibus, quo annum in tertium afligebatur auctus sollicitus tenuit Domesticos, ut periti hic loci opera medici fugientem Patris Andreae animam retinerent. [...] animam Deo reddidit Pater Andreas Anno 1744 13 Martij.” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136–137.

81 LUKÁCS, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 635–636.

82 Egykorú orvosi disszertáció a betegségről: Gottlob Immanuel SOMMER, *Dissertatio inauguralis medica, de hemiplexia [...] pro gradu doctoris [...] Anno MDCCXLIV [...]*, Halae Magdeburgicae, Typis J. Ch. Hendelii, 1744.

83 „[...] usitata corporis afflictio ita provexerat, nihil ut illi arduum videretur, locum nullum nullum [sic] officium recusaret, ageret omnia quae Deo gloria exposcerit; labores omnes pro salute proximi volens subiret.” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 137.

84 Az általuk fenntartott iskolában a tanulók száma hatvan körül volt („sexaginta circiter numerabat”). A *syntaxis grammaticae*-t a magister oktatta, aki egyben orvosi („medicus”) feladatokat is ellátott. Az „*infima grammaticae cum elementaris*”, azaz a legkisebb diákok tanítója világi személy volt. *Historia domestica residentiae S. N. Patakiensis ab Anno 1663 usque ad Annum 1753*, BEK, Ab 95/I, 189–191.

85 *Liber Diarii Societatis Patakiensis, Jesu Matrisque Virginis oblatu*, 1733–1757, BEK, Ab 95/III, ff. 16r–26r.

kenységét egész éven át folyamatosan megőrizték: Rendszeresen misézett, énekelt az istentiszteleteken, kisebb kiküldetésekben vett részt.⁸⁶ Március elején beteg lehetett, mivel feljegyezték, hogy 3-án „P. Spángar sumpsit pillulas”. 7-én és 25-én (Gyümölcsoltó Boldogasszony napján) reggel hét órakor misét mondott, 21-én, nagyböjt második vasárnapján az Oltáriszentséget kiteve énekelt az istentiszteleten. 14-én, nagyböjt első vasárnapján Ertl nevű rendtársával gazdasági ügyben Újhelyre mentek, és vacsorára értek vissza. Áprilisban hasonló bejegyzések olvashatók róla.⁸⁷ Legközelebb május 26-án említi, amikor nem részletezett ok miatt eret vágta rajta és az éléskamra őrének (cellarius) („P. Spángar et Ch. Ertl uti sunt phlebotomia”). Júniusban és júliusban is többször mondott misét a közösségnek (VI. 13., 14., 24., VII. 22., 31.) vagy énekelt az istentiszteleten (VI. 6., VII. 11.).⁸⁸

Betegsége augusztus 24-étől teljesen eluralkodott rajta: ezen a napon a reggeli misén közelebről nem részletezett, súlyos rohama („paroxismus” – talán epileptikus roham) volt az oltárnál. Gyógyszert kapott, déltől azonban forrolázba esett, és állapota az év további részében nem változott.⁸⁹ 25-én magas láz gyötörte és 26-án is folytatódott betegsége. 29-én kocsival egy társa kíséretében Kassára vitték gyógyulni. Innen október 8-án érkezett vissza Nicolaus Zacharias kassai szónok kíséretében.⁹⁰ Valószínűleg azonban nem gyógyult meg, mivel az év hátralevő részében ritkán említik a nevét. A legközelebbi rá vonatkozó bejegyzés december 3-án keletkezett: ezen a napon, Xavéri Szent Ferenc ünnepének estéjén Spangár elkezdte szentignáci lelkigyakorlatát. Ez tíz napos lehetett, mert december 13-án indult el Sárospatakról újabb szolgálati helyére, Pécsre.⁹¹

86 Januárban további négy bejegyzésben említették meg: 3-án (vasárnap) az Oltáriszentséget kiteve énekelt a jezsuita közösség szentmiséjén; 6-án, Vízkereszt napján misét mondott; 10-én énekelt a misén, 7-én délelőtt ő áldotta meg (ti. a Háromkirályok áldásával) az „alodium”-ot és a kertet. Febr. 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján misét mondott, 7-én az Oltáriszentséget kiteve énekelt az istentiszteleten. Febr. 22–25. között operariusként úton volt Franciscus Ertl cellariusszal: Kisfaludra mentek, majd innen a keresztúri vásárra.

87 11-én, 22-én és 26-án reggel 7 órakor misét mond, 18-án és 25-én ő a napi utolsó misemondó. 27-én, húsvét harmadnapján egy másik atyával együtt fogadja a templomba visszaérkező körmenetet. Máj. 1-jén énekelt a szentmisén, 2-án és 3-án ő volt az utolsó misemondó.

88 Júl. 25-én Szent Jakab ünnepén több társával együtt reggeli vendégségbe ment a jezsuitákat támogató egyik helyi földbirtokoshoz, a Modlányi családhoz. A 28-i egész napos recreatiós napon ő is fogadta a halászatról délelőtt visszaérkező oktató magistert világi tanártársával, a diáksággal és Ertl-lel együtt, és velük ebédelt. Júl. 30-án meghívták egy közelebről nem részletezett újhelyi ünnepségre, ahonnan dél körül ért vissza. Augusztusban nincs feljegyzés közösségi misemondásairól. Szent Lőrinc ünnepén (aug. 10.) a rezidencia superiorával megtekintette a ladányi szőlőket, majd délben visszaérve ismét a Modlányi családnál ebédelt. Nagyboldogasszony napján 8 órakor énekelt a szentmisén.

89 „Augustus 24. Martis. Hodie mane sub sacro periculoso paroxismo tentatus ad aras P. Spángar aegre dum absolvit sumpta medicina non nihil malus depulsus, a meridie febribus aestuat P. Spángar, sub horas 5tas allata dispositio pro anno sequenti.” Liber Diarii, *i. m.* (85. jegyzet), 22v.

90 „Augustus 29. Dominica. Hodie sub hora nonas missus ad curandas valetudinem comite Patre Josa Cassovias Pater Spángar curru tecto.” „October 8. Veneris. Sub eodem prandio redijt Cassovia P. Spángar cum Nicolao Zacharias concionatore sclavonico Cassoviensi.” Liber Diarii, *i. m.* (85. jegyzet), 22v, 23v.

91 „December 3. Veneris. Festum S. Francisci Xaverii SJ. Vespere ingressus Exercitia S.P.N. est P. Spángar.” „December 13. Lunae. Hodie discessit P. Spángar Quinque Ecclesias per spirituali.” Liber Diarii, *i. m.* (85. jegyzet), 25r, 26v.

Spangár betegségének természetéről nem található további bejegyzés. Valószínűleg egy már korábban jelentkezett kór ismétlődéséről, súlyosbodásáról lehetett szó, hiszen ismeretlen okból először Sárospatakon nem tartozott feladatai közé a prédikálás. A betegség nevét nem rögzítették, de az – a leírt tünetek alapján – nem lehetett más, mint a nekrológban említett hemiplexia (hemiplegia), mellyel – többek között – együtt járt a beszédzavar, a begyakorolt mozgások képességének elvesztése (apraxia), a kényszeres kéztartás és az epilepszia. Élete utolsó szakaszában (1738–1744) Spangár a rozsnói rezidenciában élt. Erről az időszokról teljes terjedelemben fennmaradtak a *historia domus* bejegyzései,⁹² és egy rövidebb időszakra, az 1738–1740 közötti évekre nézve megvan az ennél sokkal részletesebb *diarium*.⁹³ Rozsnón a *historia annuá*t a kötet előzéklapján rögzített negyvennégy témakör figyelembevételével vezették, s ezektől nem tértek el. Így valószínű, hogy több, Spangár életvitele szempontjából fontos eseményt egyáltalán nem rögzítettek. Az éves feljegyzések egyik visszatérő eleme az aprólékosan részletezett térítő munka: kik, milyen körülmények között lettek katolikusok, kik tértek vissza korábbi felekezetükhöz. E tevékenységben a rezidencia lakói aktívan részt vettek, így Spangár is, aki maga vezette a *historia domus*t 1738–1740 között.

Az 1738–1740 közötti *historia annua* tanúsága szerint Spangár ekkor már alkalmiilag, a *Congregatio Agoniae* előjárójaként sem prédikált.⁹⁴ Egészségi állapotának romlására utal, hogy bár 1741-ben a gyóntatás mellett az ő feladata volt a *historia domus* vezetése, a bejegyzések már nem az ő kézírásával készültek.⁹⁵ 1743-ban az volt az egyetlen feladata, hogy esetenként társai segítségére legyen, mivel – a magyarázat szerint – ahányszor elhatalmasodott rajta a hemiplegia, állapota kiszámíthatatlan időre bizonytalanná vált, azaz nem lehetett rábizni egyetlen folyamatosan végzendő feladatot sem.⁹⁶ 1744-ben már egyáltalán nem adtak neki feladatot, s neve mellé a „*valetudinarius*” (betegeskedő) megjegyzést írták.⁹⁷

A rozsnói *diarium*ban az 1734. évi sárospataki bejegyzésekhez képest ritkábban említik személy szerint a rezidencia lakóit. Ennek ellenére Spangár neve gyakran olvasható a rendház krónikájában. Többször volt olyan események részese, melyek nem tartoztak a megszokott életrendhez. 1738–1740 között például ismételten meghívták a Rozsnótól északra fél órányira fekvő Betlérre az Andrassy-kastélyba étkezésre és lelki szolgálat végzésére. Néha egyedül (1738. január 1.), más alkalommal valamely társával együtt tett eleget a meghívásnak.⁹⁸ Máskor Krasznahorkaváraljára hívták meg

92 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 108–137.

93 *Diarium Residentiae Rosnaviensis Societatis Jesu ab 8. Junij 1731 usque ad Finem Anni 1740*, BEK Ab 101, fol. 110v–147v.

94 Így például az Órangyalok ünnepén sem, amikor a társulat körmenetben vonult a Rozsnótól keletre egy órányira fekvő Krasznahorkaváraljára, vagy a társulat tituláris ünnepén (*Dominica Passionis*).

95 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 124–126.

96 „*P. Andreas Spangar ad adiuvandos Socios, hemiplegia aliquoties tactus, prorsus instabilis indes magis conlabescit.*” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 130.

97 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 132.

98 1738. márc. 9-én, *Dominica Passionis* ünnepén Gress oeconomusszal liturgikus szolgálatot végzett a kastélykápolnában; 1738. júl. 2-án, Sarlós Boldogasszony ünnepén a superiorral együtt teljesített hasonló feladatot, akivel innen Lócsére ment a jezsuita provinciálishoz. *Diarium, i. m.* (93. jegyzet), 110v, 113v, 120r.

az Andrássyak egyedül vagy társával, illetőleg társaival együtt hasonló célzattal, közös étkezéssel és misemondatással egybekötvé (1738. február 2., 1738. augusztus 24., 1739. november 30.).⁹⁹ E napokon estére rendszerint visszatért a rendházba.¹⁰⁰ Társaival együtt Spangár többször ellátogatott Mária Magdolna ünnepén (július 22.) a szent helyi kultuszban részesített, Rozsnyó közeli búcsújáráhelyére.¹⁰¹ A rozsnyói agonia társulat ünnepin Spangár folyamatosan részt vett mint előjáró (praeses), de nem vállalt nyilvános liturgikus tevékenységet.¹⁰² Ettől csupán egyetlen alkalommal tért el, mégpedig 1740. április 15-én (dies parasceves), amikor ő vezette a társulat bűnbánati körmenetét a diákság asszisztenciájával.¹⁰³ Az Andrássyak meghívásain kívül eleget tett más családok meghívásának is, így például 1738. április 24-én együtt étkezett a rozsnyói Nébest családdal.¹⁰⁴ Többedmagával rendszeresen látogatta a Rozsnyó közelében állomásozó katonákat is. 1739. november 17-én a Sajógömörnél állomásozó katonaság lelkészéhez, Pitsch Xavéri Ferenc jezsuitához vitték el Spangárt vezetett lovon, de a gömöri várnál megbetegedett, s a gyógyszeres kezelés ellenére betegen ért haza Rozsnyóra.¹⁰⁵ 1738. november 5-én Spangár helyettesítette a gyengélkedő („qui male habens ex angina”) jezsuita superior a rozsnyói bíró megválasztásakor. Egészsége ekkor kifogástalan lehetett, mivel ő vezette a liturgiát, és a mise után pluvialéba öltözve, a nagy oltár előtt ülve ő eskette fel a városbírót.¹⁰⁶ Ítéleteiben, véleményalkotásában megbízható, társai által kedvelt személynek tarthatták. Nem lehet véletlen, hogy a superior többször választotta útítársának, így például a nevezetes szádalmási szőlők megtekintésekor (1739. szeptember 10.).¹⁰⁷

Egészségi állapota azonban folyamatosan ingadozott. 1739. április 9-én eret vágtak rajta, 1739. november második felétől pedig hosszabban gyengélkedett.¹⁰⁸ Betegsége ellenére igyekezett kivenni a részét a rozsnyói rezidencia életéből, közös feladataiból.

99 *Uo.*, 112r, 122r, 141r.

100 Az Andrassy családdal folyamatosan jó kapcsolata volt a rezidenciának. Így például az 1739. máj. 14-i rekreációs napon a rezidencia superiora három másik paterral, köztük Spangárral, a krasznahorkai várban meglátogatták Andrassy Ferenc bárót, és vele étkeztek. Egy másik alkalommal (1739. nov. 5.) Spangár a superiorral együtt részt vett Krasznahorkaváralján az Andrassy Ferenc báró által építtetett új plébánosi lakóépület felszentelésén, ahol a kegyúr, Andrassy Ferenc gondoskodott az étkezésről. *Uo.*, 140v.

101 Így például 1739-ben ezen a napon Gress operarius fraterral Csetnekre igyekezve útba ejtette a Magdolna-forrás melletti kápolnát. Csetnekre érve Spangár ezen a napon misét mondott, majd vásárlási céllal ugyanitt bort kóstoltak, és estére visszaértek Rozsnyóra. *Diarium, i. m.* (89. jegyzet), 137v. Egy évvel később az ünnep vigiliáján a superiorral és egy másik jezsuita atyával a ferencesek meghívására vett részt a „sacellum S. Marie Magdalenae”-nél a szent ünnepén. *Uo.*, 146r.

102 *Uo.*, 114v.

103 *Uo.*, 144v.

104 Egy másik helybéli családot 1739. febr. 17-én látogatott meg, ahonnan visszatérve a rendházba állítólag kijelentette, hogy Nagybjótnban egyszer sem kíván húst enni. *Uo.*, 115v, 130v.

105 Így 1738. jún. 24-én két társával együtt meghívták a generális születésnapjára, 1739. ápr. 6-án pedig részt vett egy viszály elhárításában. *Uo.*, 119v, 133v, 140v.

106 *Uo.*, 125r.

107 *Uo.*, 139r.

108 *Uo.*, 115r, 140v–141v.

1740. szeptember 15-étől két társával együtt lelkigyakorlatot tartott.¹⁰⁹ Nekrológja szerint szívesen gyóntatott, látogatta a betegeket és haldoklókat, rendszeresen foglalkozott a diáksággal és tanáraikkal, oktatta őket a helyes Mária-tiszteletre.¹¹⁰ Halálát a nekrológ istenes halálként örökítette meg; eszerint alázattal adta vissza lelkét 1744. március 13-án.¹¹¹

Spangár nekrológja – a jezsuita halotti jelentés követelményeinek megfelelően – röviden összefoglalta írói tevékenységét. Ennek hitelességében nem kételkedhetünk, mivel a nekrológ pontosan, más forrásokkal megegyezően követi az életút állomásait. A nekrológ szerzője két részletben foglalkozik Spangár írói munkásságával. Először a rendi tanulmányai befejezését követő első huszonhárom év összefoglalásából értesülünk arról, hogy kisebb könyveket („libellos”) szerkesztett („edidit”), melyekkel táplálta a kegyességet („pietas nutrireitur”), és általuk „kiszorítottak” az „eretnek tanok” („haereses everterentur”).¹¹² Az „edidit” kifejezés – tekintettel a szövegkörnyezetre – itt valószínűleg nem a művek önálló megjelentetésére, hanem azok elkészítésére, összeállítására vonatkozik. Ezt látszik bizonyítani, hogy a nyomtatott megjelenésre a nekrológ egy másik kifejezést használt: „typis edidit”. A munkák megírására és a magyar nyelvre fordításra Spangár feltehetően Hevenesi Gábortól kapta az ösztönzést, amikor rektorsága alatt novícius volt Bécsben.

A nekrológ Spangár élete utolsó tíz évének bemutatását követően röviden összefoglalja írói munkásságának további szakaszát. Először egy nyomtatott munkáját méltatja: „Notum illud Dictionarium magno labore, conquisitis unde unde [!] sumptibus typis edidit, quo laudes Matris Dei diversos per Auctores sparsae accurato indice annotantur, quo facilius seu oratores Laudes Virginis anuncient, seu Cultores Ejusdem in venerationem accendantur.”¹¹³ Ez a mű nagy biztonsággal azonosítható az 1721-ben Nagyszombatban latin nyelven megjelent *Concordantiae Marianae*-val. Spangár éjszaka írta műveit – folytatja a nekrológ –, s ezek között előkelő hely illeti meg a „*Cronica Ungariae*”-t,¹¹⁴ azaz a Pethő-féle krónika „tovább írásá”-t és kibővítését. A nekrológ nem tért ki Spangár egyéb írói vállalkozására. Mindebből nyilvánvaló, hogy ezirányú tevékenységét nem rendi megbízatásból, professzionális szerzőként végezte, hanem elhivatottságból és magánszorgalomból folytatta. Másfelől az életművel kapcsolatos bizonytalanságokat a nekrológ alapján csak részben tudjuk kiküszöbölni, mivel a szöveg a művek egy részéről egyáltalán nem tesz említést.

109 *Uo.*, 147v.

110 *Uo.*, 137.

111 *Uo.*, 137.

112 „[...] edidit libellos, quibus et pietas nutrireitur et haereses everterentur.” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136.

113 *Uo.*, 137.

114 „[...] scribendis libris in pendit; quos inter Cronica Ungariae praelo subjecit, quibus veterum Ungarorum acta, a nullo in lucem data vulgavit idioma Ungarico, legerent ut posteri qua Religione priores Ungari in Deum Sanctosque fuerint, quid pro Deo Religione Patria ac Regibus egerint, ac recte factorum memoria ad virtutum sutanda vestigia stimulantur; quod opus a multis volvitur et Auctor laudatur.” *Uo.*, 137.

1. *Concordantiae Marianaе* (Tyrnaviae, 1721). A historiográfiai áttekintésben számba vett szerzők egy része szerint Spangár több *Concordantia* című művet készített, melyek egyaránt 1721-ben, Nagyszombatban jelentek meg. Az említett címváltozatok a *Concordantiae novae universales*, a *Concordantiae Marianaе* és a *Concordantiae concionatoriae*. Másutt számba vettek tőle egy *Concordantias Marianas* című, 1741-ben Nagyszombatban megjelent nyomtatványt is,¹¹⁵ továbbá ezek egyikének címvariánsát, a *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsist*.¹¹⁶

A műfajra, a megformálási módra és a tartalomra egyaránt utaló *concordantia* kifejezés Spangár munkásságának egyik kulcsfogalma, ami további műveinek címében is megjelenik az idézett bibliográfiák szerint. Így például: *Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque sexus tam in communi quam particulari, in forma Concordantium propositi* vagy *Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Autorum et Scriptorum concordia [...]*.¹¹⁷ Az esetenként nyomtatványként, máskor forrásjelölés nélküli kéziratként leírt Spangár-féle concordantiák további címváltozata a szakirodalomban az a két *Concordantiae novae universales tripartitae*, melyekhez a vonatkozó bibliográfiában egyaránt az 1721-es nagyszombati impresszum tartozik, noha a könyvészeti leírás két eltérő formátumot és terjedelmet rögzít.¹¹⁸

Kérdéses, vajon hány egymástól különböző tartalmú *Concordantia* jelent meg nyomtatásban, hány maradhatott kéziratban és összesen hányat tervezett a szerző. Jelenlegi tudásunk szerint 1721-ben Nagyszombatban mindössze egyetlen *Concordantiae [...]* jelent meg negyedréti formátumban, lapszámozás nélkül 46 levél, azaz 92 számozatlan lap terjedelemben.¹¹⁹ A nemzeti könyvtárban vezetett lelőhelylista szerint e nyomtatványból 16 őrzőhelyen összesen 21 példányt őriznek, így nem tekinthető ritka kiadványnak.¹²⁰ A példányok kivétel nélkül egyetlen kiadáshoz tartoznak, azzal a különbséggel, hogy némelyikben a []_v levél alján az „Orbi” őrszót nyomdai úton besötétítéssel eltakarták, s az őrszó helyén fekete fekvő téglalap látható.¹²¹ A törölt őrszó ráirányítja a figyelmet arra, hogy 1721-ben nem a teljes mű jelent meg, hanem csupán annak egy része; de az is lehetséges, hogy a nyomtatás közben módosult a kézirat tartalma. Az A jelzésű nyomdai ív előtti szövegrészek vizsgálatából remélhető válasz arra, mi történt valójában. A szennycímlapon a rövidített cím,¹²² a címlapon a teljes cím,¹²³ a szenny-

115 L. 10. jegyzet.

116 L. 36. jegyzet.

117 L. 12., 14. jegyzet.

118 L. 22. jegyzet.

119 []², A⁴-L⁴ – L. 14. jegyzet.

120 2012. szeptemberi állapot. A lelőhelylista ismeretét V. Ecsedy Juditnak köszönöm.

121 Az őrszó törlés nélkül pl.: BEK Gc4r128 jelzetű példányban. Törölt őrszó pl. Országos Széchényi Könyvtár RMK II, 2272a. jelzetű műhöz kolligált példányban.

122 []_{tr} „Concordantiae novae universales”.

123 []_{tr} „Concordantiae novae universales tripartitae sive Nomina, et Vocabula communi Mortalium usu recepta, Resque iisdem significatae a Praestantissimis quibusque orbis literati scriptoribus, et authoribus, tum sacris, tum profanis, Integris editis Voluminibus enucleatae, Eruditiss. [...] nova nunc

címlap hátoldalán ([1]_v) öt mottó, s végül a címlap hátoldalán a *Partitio Operis* ([1]_{2v}) szövege egybehangzóan bizonyítja, hogy az eredetileg háromrészésre (pars) tervezett munkából csupán az első rész egyetlen alfejezete¹²⁴ látott nyomdafestéket 1721-ben *Concordantiae Marianae* belső kezdőcímen (A_{1r}). Az említett „Partitio Operis” a mű egészének tervezete. Ennek részletes elemzése, az életművel történő összevetése, valamint irodalom- és tudománytörténeti elhelyezése egy másik tanulmánynak a feladata.

A Spangár által tervezett nagyszabású tematikus „bibliográfiai” együttesből – melyről jelenleg nem lehet tudni, hány „téma” feldolgozása készült el és maradt fenn kéziratban – a nyomtatásban megjelent Szűz Mária-concordantia tartalmilag önálló, lezárt egységnek tekinthető. Arra, hogy ez egy nagyobb mű koncepciójának csupán egyik része, a *Partitio Operis* en és az eltörölt órszón kívül a szokásos keretszövegek hiánya hívja fel a figyelmet. A címlapon feltüntetett „cum facultate superiorum” megjegyzésnek megfelelő rendi engedélyen kívül hiányzik a dedikáció és az olvasói előszó, s index(ek) sem kíséri(k) a nyomtatványt. A mű részleges megjelenésének és a kézirat feltételezett torzóban maradásának oka az lehetett, hogy az elkészült kézirat-rész ki-nyomtatása után Spangárt Nagyszombatból Komáromba (1722), majd Egerbe (1723) és további állomáshelyekre irányították, ahol bőségesen ellátták feladatokkal, s nem tudta folytatni a megkezdett munkát. Közrejátszhatott az a körülmény is, hogy a tervezett munka elkészült részéhez Spangár nagy könyvtárak állományát használhatta (1720: Bécs, 1721: Nagyszombat), amelyek később nem álltak rendelkezésére.

A *Concordantiae Marianae* műfaja – mai fogalmakkal – tematikus analitikus bibliográfia; azaz egyetlen téma, jelen esetben Szűz Mária, minél részletezőbb megköze-lítésre különböző al-témák kijelölésével, s ezek bemutatása rendezett bibliográfiai hi-vatkozások segítségével. A mű alapvető segédletként szolgálhat mindazoknak, akik az adott téma minél teljesebb, a kor színvonalán álló, átfogó megismerésére törekcsenek. A betűrendbe sorolt mariológiai fogalmak után következnek a kor hivatkozási szo-kásainak megfelelő nyomtatvány-leírások és a tartalmat tovább részletező bibliográ-fiai utalások. Spangár nekrológja a kötet betűrendes beosztása miatt említhette ezt a

methodo ad majorem Quaerentium praxim Ordine Alphabetico Tripartito digestae, et concordatae In Universae quidem Reipublicae Literariae [...] concinnatae”. A retrospektív nemzeti bibliográfia helyesen a címlap alapján közli a munkát a következő formában: „Spangár, Andr. Concordantiae novae universales tripartitae, sive nomina et vocabula communi mortalium usu recepta, resque iisdem significatae a praestantissimis quibusque orbis literati scriptoribus et authoribus tum sacris tum profanis etc. enucleatae de nova nunc methodo ad maiorem quaerentium praxim ordine alphabetico tripartito digestae et concordatae. (4-r. 92 l.) Tyrnaviae, 1721. Typis academicis S. J., per Frid. Gall. M.” PETRIK, *i. m.* (14. jegyzet), 417.

124 „Pars I. Exhibet Concordantias Extravagantes et Mixtas Vocum scilicet Rerum et Nominum eorum, quae ob dignitatis praerogativam, et Materiae amplitudinem peculiariem sibi locum jure vindicare videbantur. Quales sunt: Deus in communi et particulari, ut SS. Trinitas, Pater, Filius, et Spiritus Sanctus, eorumque per Annum Festivitates, quas Ecclesia Festive recolit, ut: Nativitas, Circumcisio, Passio, Ascensio, Epiphania. Accedunt **Concordantiae** Eucharisticae, **Marianae**, Angelicae [...]” *Concordantiae novae universales tripartitae* [...], Tyrnaviae, Typ. Academicis S. J. per Frid. Gall, 1721, [1]_{2v} (kiemelés tőlem).

munkát „dictionarium”-ként.¹²⁵ Az al-témák (fogalmak, kifejezések) száma az „abyssus Marianá”-tól a „Zorobabel Marianus”-ig összesen 256, a hivatkozott és analitikusan feldolgozott művek száma ennek a sokszorososa. Így van ez annak ellenére, hogy egy munkára Spangár annyiszor hivatkozik, ahányszor azt az adott mű tartalma és a betűrendben soron következő fogalom szükségessé tette. A hivatkozott szerzők között magyarok is találhatók, a feldolgozott művek azonban túlnyomórészt latin nyelvűek.¹²⁶

Spangár mariológiai kompendiuma változatos: fogalmak, tulajdonságok, ideák és irodalmi műfajok éppúgy beletartoznak, mint különböző teológiai és aszketikai kifejezések. A *T* betűvel kezdődő al-témák például a következők (K_{1v} - L_{1r}): *Tabella Mariana – Templum Marianum – Theatrum Marianum – Theologia Mariana – Thesaurus Marianus – Thronus Marianus – Tituli Mariani – Traditio Mariana – Triumphus Mariani – Turcarum ruina Maria – Turtures Mariani*. A felsorolt címszavak közül Spangár a „*Tituli Mariani*”-val (Szűz Máriára vonatkozó szimbolikus megnevezésekkel) foglalkozott a leghosszabb terjedelemben. Itt a témával kapcsolatos összegző műveket betűrendben követik a különféle Mária-titulusok, a rájuk vonatkozó bibliográfiai hivatkozásokkal együtt. Spangár összesen 186 Mária-titulusot sorolt fel (K_{2r} - L_{1r}). Ezek között éppúgy találhatók máig közismert és használt megnevezések (például „*animarum medicina*”, „*domus aurea*”, „*lilium inter spinas*”, „*mare gratiarum*”), mint speciális, ma már ismeretlen megszemélyesítések, metaforák és szimbólumok (például „*Ariadne coelestis*”, „*Lucifer clarissimus*”, „*Microcosmus ecclesiae*”, „*Rachel ovium custos*”), valamint tetszés szerint bővíthető, variálható kifejezések („*Rosa variis titulis*”).

Némely címszónál – ha a hivatkozások bősége vagy a téma teológiai-történeti összetettsége úgy kívánta – a munka további részében is folyamatos a differenciálás, mint például az „*Assumptio Mariana*” (B_{1r} - B_{2v}), a „*Conceptio Immaculata Mariana*” (B_{4v} - C_{3v}), a „*Cultores. Cultus. Devotio. Pietas Mariana*” (D_{1r} - D_{2v}), a „*Dolores Mariani*” (D_{2v} - D_{3r}) vagy az „*Icones. Imagines Mariana*” (E_{4r} - F_{1r}) fogalmaknál. Több esetben azonban csupán utalás található más témákra (például „*Historiae Marianaе [...] vide supra verb. Festivitates. [...] Vide infra Lit. V. verb. Vita Mariana*” E_{3r}), vagy utalás is tarkítja a bibliográfiai hivatkozásokat (például „*Honor Marianus*” E_{3r} , „*Imitatio Mariana*” F_{1r}). Ezzel a megoldással Spangár igyekezett elkerülni, illetve kizárni az ismétlődéseket.

A *Concordantiae Marianaе* nem csupán ma, hanem már megjelenésekor is némileg különleges, a 17. századi jezsuita hagyományt felelevenítő, illetve folytató vállalkozásnak számított. Jóval közelebb áll ezekhez a jezsuiták által még a 18. század utolsó harmadában is használt és kedvelt,¹²⁷ többek között Jeremias Drexel *Aurifodinájában*¹²⁸ leírt művekhez és az általa oktattott alkotói módszerhez, mint a 18. században általánossá váló, az egyházi szemlélettől elszakadt írói bibliográfiákhoz, lexikonokhoz.¹²⁹ Nem véletlen, hogy a *Magyarok bibliotékája* kapcsán Rotarides Mihály már 1745-ben Szentiványi

125 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 137.

126 Nyelvtudásának megfelelően Spangár a latin nyelvű munkákon kívül magyar és német művekkel dolgozott.

127 Vö. pl. Ignatius WEITENAUER, *De modo legendi et excerptendi libri duo*, Augustae Vindelicorum, 1775.

128 Jeremias DREXEL, *Aurifodina artium et scientiarum omnium*, Antverpiae, 1636.

129 CZVITTINGER, *i. m.* (1. jegyzet).

Márton munkáit asszociálta Spangár vallalkozásához.¹³⁰ A nekrológ megjegyzése szerint elsősorban a prédikátorok és a Mária-kultusszal foglalkozó szerzők forgathatták haszonnal az összeállítást.¹³¹ Az archaikus koncepció ellenére azonban a *Concordantiae Marianae* a mai napig használható bibliográfiai segédlet. A korábban Faludi Ferencnek tulajdonított *Történetek az Szüz Máriáról* forrásainak azonosításában¹³² például optimális kiindulást jelentettek a következő címszavakhoz tartozó hivatkozások, amelyek végül elvezettek a szerzőség problémájának korábbinál differenciáltabb tárgyalásához: „Asylum Marianum” (B_{2v}), „Bellidux Maria” (B_{3r}), „Bibliotheca Mariana” (B_{3v}), „Miscellanea Mariana” (F_{4v}–G_{1r}), „Potentia. Potestas Mariana” (H_{1v}), „Praesidium Marianum” (H_{3r}), „Triumphus Mariani” (L_{1r}), „Turcarum ruina Maria” (L_{1r}), „Victoriae Marianae” (L_{1v}).

2. A Pethő Gergely-féle *Rövid magyar krónika* bővítése és a *Toldalékok* (Kassa, 1734, 1753²). A Spangár által kibővített, toldalékokkal, supplementum-kötettel, tudósításokkal és úgynevezett „kis krónikák”-kal „ellátott” Pethő Gergely-féle magyar krónika (*Rövid magyar krónika*) irodalomtörténeti és történeti¹³³ értékelése korántsem tekinthető lezártnak. A Kálnoki Sámuel által az 1626–1629 évekre vonatkozóan tovább írt¹³⁴ művet Spangár – Kálnoki szövegét mellőzve – 1626-tól 1732-ig folytatta és kiegészítésekkel látta el.¹³⁵

A bővítésben igyekezett változatosan fogalmazni, s többször saját költeményeivel kommentálta az eseményeket (így például verssel köszöntötte az 1700-as évet, 64–65). Valószínű, hogy ezen a munkán dolgozott Ungváron is,¹³⁶ majd amikor Sárospatakon (1734) megbetegedett és Kassára vitték gyógyulni (1734. augusztus 29.–október 8.), helyben ellenőrizhette a nyomdai munkálatokat, és lapszámokkal egészíthette ki a kötet mutatóit (a VI. és az utolsó toldalék). Az 1734-ben Kassán megjelent bővített kiadáshoz összesen nyolc, többnyire önállóan tekinthető *Toldalék* tartozik. Ezek a következők: I. A Szilveszter-bulla magyar fordítása, kibővítve egy négysoros magyar nyelvű verssel (110–113).¹³⁷ II. „Sz. István Királynak Dicsősséges Életének Kronikás

130 L. 6. jegyzet.

131 111. jegyzet.

132 KNAPP Éva, *Történetek az Szüz Máriáról* (Szövegkritika, szerzőség, műfaj, források), ItK, 114(2010), 487–519.

133 Vö. MORVAI István, *Gersei Pethő Gergely élete és krónikája*, Bp., 1912; BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, Bp., 1975, 404–414; NAGY Levente, *Pethő Gergely Rövid magyar krónikája és a költő Zrínyi Miklós*, ItK, 102(1998), 285–300; SZABADOS György, *A krónikáktól a gestáig: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a 15–18. században*, ItK, 102(1998), 615–641, itt: 623–624.

134 Megjelent: Bécs, 1702.

135 Megjelent: Kassa, 1734 – *A' magyar kronikának a' mellyet elsőben meg-irt, s' ki bocsátott nemzetes Pethő Gergely 373. esztendőül fogva 1626. esztendeig Nyomtatattott Bécsben 1660. esztendőben. Az után pedig. Azon Historiát continuálván ujonnan ki nyomtatattotta, és szüntelen történt dolgokkal szaporitatta groff. Kálnoki Sámuel, [...] a' magyar nemzetnek tanuságára. Nyomtatattott Bécsben Sirchovics Arvainál 1702. esztendőben Tovább való Terjeztése avagy negyedik, ötödik, és hatodik része Foglalván magában száz és hat esztendőt 1627. esztendőül fogva 1732. esztendeig. Irattott, és szép toldalékkal szaporitattott. Spangár Andras jesuita által, Cassán, 1734, Academiai betöklök P. Jesuitáknál.*

136 A Pethő-krónika az 1734-es kassai kiadás előtt 1729-ben jelent meg utoljára, ugyancsak Kassán. Spangár 1729–1733 között élt Ungváron.

137 „Itt tündöklök igaz Hitnek fényessége, / Itt Magyar Nemzetnek van nagy dicsőssége, / Az Eretnekségnek van itt mit tanulni. / S-Hit dolgában hová kellessék fordulni.”

sommája” (113–118).¹³⁸ III. Az *Intelmek* magyar nyelvű fordítása (118–128). IV. A Szent István által alapított érsekségek és püspökségek „Kronikás száma, és Laistroma”, a hivatalviselők megnevezésével, rendszerint 1732-ig (128–133).¹³⁹ V. A magyar korona „Kronikája”, „Privilegiomi” és a koronaörök felsorolása (133–141).¹⁴⁰ VI. A *Magyar krónikában* említett magyar, horvát, dalmát és erdélyi családok, személyek felsorolása „Alphabetom szerént”, azaz személynévmutató (index) az 1732-ig kibővített krónikához (141–150). VII. *Magyar, és Erdély Országi Eretnekek, és Eretnekségek Kronikája* a szentistváni *Intelme*től 1732-ig (150–169). VIII. Híradás három további, valószínűleg még el nem készült, tervezett toldalékról – Spangár talányos kifejezésével: „Még a' Kronikához való három dolgot találok” (169). E három, a kézirat vélhető befejezésekor (1732) és megjelenésekor (1734) rendelkezésre még nem álló „toldalék” közül¹⁴¹ az első a magyarok által készített „sok szép könyvek, és irások”,¹⁴² a második a Magyarországon honos „religiók, és szerzetesek”, a harmadik a magyarországi várak és városok bemutatása, történetükkel együtt. A számozás nélküli utolsó toldalék a tartalommutató (index, Y_{1r-3v}). A toldalékok közül minden valószínűség szerint az I–III. azonosítható azokkal a nekrológban említett kisebb munkákkal (libellos), amelyeket Spangár jezsuita életrajzában első huszonhárom évében készített. A többi toldalék – amint arra tartalmukból következtethetünk – a Pethő-féle krónika bővítési munkálatai során készülhetett.

Spangár halála után kilenc évvel, 1753-ban Kassán sajátos nyomdai kiszerelésben újra megjelent az általa bővített Pethő-krónika.¹⁴³ A nyomtatványban Pethő szövegén kívül ([¹], A⁴–Z⁴, Aa⁴–Cc⁴, [²]_{1r-v}) megtalálható Spangár 1734-es bővítése ([²]_{2r-v}, A⁴–N⁴, O⁴_{1r-3r}) és az ugyanekkor megjelent toldalékok (O⁴_{3v-4r}, P⁴–Y⁴ – utolsó levél üres). E kiadásba – bár ugyancsak a kassai jezsuita nyomdában látott napvilágot – nem dolgozták be Spangár 1738-ban megjelent, alább tárgyalandó kiegészítéseit (supplementum).¹⁴⁴ Felhasználták viszont az 1734-es kiadás megmaradt példányait – annak címlapját változatlanul megtartva és azzal egybeszerkesztve –, a *Magyarok bibliotékája* azonban ebben sem található. Spangár eredeti terve, a kiegészítésekkel egybeszerkesztett „egész Kronika”¹⁴⁵ kiadása nem valósult meg. Az ismert példányokban a munkához hozzákötötték az 1738-as mű anyagát is.

138 A 985–1241 közötti vonatkozó eseményekről.

139 A 130. lapon Szentiványi Mártonra történik hivatkozás, azaz adatainak egy részét Spangár Szentiványi *Curiosioráiból* vehette át.

140 A 999–1714 közötti vonatkozó eseményekről.

141 Ezek készültségi fokáról itt homályosan nyilatkozott Spangár e szavakkal: „Mind ezek a' Kronikában nem helyeztettek, mert alkalmassan nem lehetett” (169).

142 Ugyanitt egy későbbi mondatban először említi a *Magyarok bibliotékája* című munkáját.

143 *Rövid magyar kronika* sok rend-béli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott PETHŐ Gergelytől, Kassán, 1753, Nyomt. az Akadémiai betűkkel.

144 *Az Amor Librorum* sorozatban megjelent hasonló kiadás (Bp., Kossuth, 2003) a három kassai kiadványt (1734, 1738, 1753) egy kötetben jelentette meg. A címlapon szereplő „Kassa, 1738” jelzés félreérthető. Vö. 25. jegyzet.

145 *Magyar krónika Diszessen* [...], Kassa, 1738, 9. tudósítás, 21.

3. *Magyar krónika Diszessen a Tudósításokkal és a „kis krónikák”-kal* (Kassa, 1738). 1738-ban *Magyar krónika Diszessen [...]* címmel a Pethő-krónika által ihletett új, önálló mű jelent meg Kassán a krónika és a korábbi, 1734-es Spangár-féle bővítés 1732-ig terjedő kiegészítésével, ajánlásokkal, *Tudositasokkal* és újabb *Toldalékokkal*.¹⁴⁶ Ez a supplementum teljes terjedelmében Spangár tollából származik. Nem tartalmazza sem Pethő Gergely eredeti szövegét, sem annak korábbi bővítéseit.¹⁴⁷ Erre a körülményre Spangár külön felhívta olvasói figyelmét, s e munkáját a tartalommutató címében „Maradékos Magyar Kroniká”-nak nevezte.¹⁴⁸ A kiadvány megjelenése egyben bizonyítja, hogy Spangár 1734 után tovább dolgozott, megírta az ajánlásokat, s elkészítette a tizenhárom új tudósítást, a két kiegészítő „kis krónikát” és a teljes krónika bővítését, ismét 1732-ig. A feladatról maga így vallott: „Isteni rendelésnek tulajdonítom, hogy a’ sor [ti. a magyar történet megírásának sora] reám szállott”.¹⁴⁹ Ezt a munkát minden valószínűség szerint Pécsen (1735–1737) és Lőcsén (1737) készítette, a bizonyíthatóan már 1734-ben Sárospatakon elkezdett feljegyzései felhasználásával.¹⁵⁰

A kinyomtatás évéből sem a rozsnyói annuae-ban, sem a diariumban nincs arra adat, hogy Spangár Kassán járt volna, a kiadvány tehát valószínűleg távollétében látott nyomdafestéket. Ezt látszik bizonyítani, hogy egyrészt a III. „mutató táblá”-ban a krónikában szereplő személynevekhez nem tartoznak lapszámok, mert a szöveg kinyomtatása után ezeket nem pótolták.¹⁵¹ Másrészt ugyanez lehet az oka annak, hogy a tartalmat

146 A krónika végén az utolsó évszám 1711, azonban a kiadásban közölt tudósítások és toldalékok 1732-ig tartalmaznak adatokat.

147 *Magyar krónika Diszessen, és rövideden elő adván Magyar országnak Kezdetét, régi, és mostani Osztását, részeit, tartományait, vármegyeit, városit, királyit, Tiszt-Viselőit, mivóltát; ugy a’ magyar nemzetnek Eredetét, Scythiából való ki-jövetelét, Terjedését, szaporodását, előmenetelét, hadakozását, a’ régi és mostani magyaroknak maga viselését, Törvényit, más Nemzetek előtt való tekintetét, és mind Magyar, mind más Országokban esztendőnként történt emlékezetre méltó dolgait, kinek-is három első Fő Részeit, azokba foglalván 373-tól fogva 1626. esztendeig folyó időt, sok rendbéli Fő Historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedte, és elsőben írta néhai Nemzetes PETHŐ Gergely, Nyomtatott leg-elsőször Bécsben 1660. és ismét Kassán az Academiai bötükkel 1729. esztendőben, A’ három utolsó Fő Részeivel peniglen, abba foglalván 106. esztendőt, úgy mint 1627-től fogva 1732. esztendeig ajánló Levéllel, sok szép Tudósításokkal, Toldalékokkal, ’s más a’ Magyar Kronikához tartozandó, és annak nagyobb értésére hasznos, és szükséges dolgoknak fel-jedzésével, De leg-főképpen a’ magyarok bibliotekájával, Az-az: A’ Magyar, avagy a’ Magyar Sz. Korona alatt lévő Országokból származandó Iróktól szerzett, és irt Könyveknek Laistromával azon krónikát terjesztette, szaporította és a Magyarok tanúságára kibocsátotta P. SPANGAR András Jesuvita, Kassán, 1738, Academiai bötükkel PP. Jesuitáknál.*

148 „I. Mutató Tábla. Előadván ezen Tudositó, és Maradékos Magyar Kronikának Titulussit, és annak némelly Főbb, ’s-jelesbb dolgait.” A „maradékos” kifejezés használatával Spangár ismét felhívta a figyelmet arra, hogy a munka kizárólag kiegészítéseket, azaz „maradékokat” tartalmaz. *Magyar krónika Diszessen, i. m.* (147. jegyzet), 317.

149 *Uo.*, (3).

150 Ezt bizonyítja több olyan részlet, melynek forráshivatkozása a sárospataki Litterae annuae, melyet kizárólag helyben forgathatott. *Uo.*, 77.

151 *Uo.*, 319–322. E mutató végén (322) Spangár hivatkozik az 1734-es kiadásban közölt „egész Magyar Kronika” „Alphabetum szerént” közölt személynév-mutatójára („Laistromát lásd a’ Kronika végén a’ VI. Toldalékban Pag. 141.”), amelyből viszont ott nem hiányoznak a lapszámok. *A’ magyar kronikának, i. m.* (135. jegyzet), 141–150.

részletező címben eggyel több rész cím olvasható a címlapon, mint amennyi megvan a nyomtatványban. A címlapon ígért ajánlólevél,¹⁵² tudósítások¹⁵³ és toldalékok¹⁵⁴ ugyanis rendre megtalálhatók, de az ugyanott említett *Magyarok bibliotékája* hiányzik belőle.

Spangár az olvasói ajánlásban vallott történetírói elhivatottsága gyökereiről és történetírói példaképéről. Itt emlékezett meg – nevét elhallgatva – „ama tudós Szerzetes személy”-ről, aki „ott futtatván leg-fő képpen elméjét, hogy a' mely dolgokat más sok Historicusok el hadtak, ő szorgalmatosan öszve szedvén ki terjeszsze [...] tudós munkájának homlokára ilyen czégeres titulust irt: *Imago antiquae Hungariae, repraesentans Terras, adventus: et res gestas Gentis Hunnicae*. És ismét: *Imago novae Hungariae repraesentans: Regna [...] Historiae genere strictim perscripta*”. Ez a személy nem más, mint Timon Sámuel, a jezsuita történetírói iskola tagja.¹⁵⁵ Spangár 1734 kora őszén, kassai gyógykezelésekor ismerkedhetett meg az 1728-tól haláláig (1736) Kassán élő Timonnal, és tőle kaphatott indíttatást további munkájához.

Ezt a – saját kifejezésével – „Maradékos Magyar Kroniká”-t (81–316) Spangár folyamatosan bővítette, „díszítette” versekkel, versrészletekkel. A költői betétek egy része tematikusan összetartozik, folyamatosan is olvasható, s a neolatin jezsuita történeti eposz műfajának ismeretét tükrözi. A magyar nyelvű versezetek főszereplője „*Hunna* (az-az *Hungaria* Magyar Ország)”, aki például „látván” „a' koporsóban dicsőséges első Szent Királyát nem engedte a' Kronika Irónak [ti. Spangárnak], hogy pennájával tovább mennyen, hanem parancsolta, hogy az egész Magyar Nemzet halgatná az ő keserves verseit [...]. Parancsolta továbbá: hogy azon keserves verseket a' Magyar Kronikába foglallyam. Illendőképpen fogadtam én Hunnának szavát, ki-is [...] ekképpen siránkozott [...]” – s itt a krónika-kiegészítés szövege három lapon át a Szent

152 Ajánlás Szent István első magyar királynak, ajánlás az olvasónak, (2)₁–A₂.

153 A tizenkét soros magyar nyelvű verssel bevezetett tudósítások sorozata (3–64) a következő: 1. „A' Magyar Historiákról, Kronikákról, Könyvekről, Irásokrol, és Irókról”; 2. Magyarország területéről a vízözön utáni időtől a 6. századig; 3. a hunokról, azaz a magyarok eredetéről és a honfoglalásról; 4. a Magyar Szent Koronáról – utalással az 1734. évi kiadás V. toldalékára, melyet ez a tudósítás kiegészít; 5. Magyarország és a hozzá tartozó országok és tartományok „statusiról magistratusiról”; 6. Magyarország régi és „mostani Tzimeréről”; 7. a magyarok vallásáról; 8. a magyarok ruházata, fegyverei, nyelve és az országban beszélt többi nyelv; 9. magyarok törvénye; 10. „A' Magyar, és Erdély Országi Epületekről”; 11. Magyarország gazdagságáról, kincseiről; 12. a magyarországi pénzről; 13. „A' Magyaroknak, Nagy Urak, Fő Fő személyek, más Nemzetek, és Népek előtt való jeles Tekintetiről, és böcsületiről.” A tudósítások végén Spangár saját, huszonnyolc soros magyar nyelvű versét közölte.

154 A címlapon jelzett „Toldalékok” nem azonosak az 1734. évi kiadás toldalékaival. Itt a tizenhárom tudósítást követően két ilyen jellegű, valószínűleg a félreértések elkerülése miatt itt – a címlaptól eltérően – toldaléknak már nem nevezett (vö. az 1734-es kiadás toldalékait) rész található: „Bibliás és mas historias Kronika” Jézus Krisztus születéséig (64–68); „Máriás Kronika. Azaz A' Magyarok Nagy Aszszonyának Szüz Marianak Ötet, és Országunkat illető dolgainak Rövid avagy Kis Kronikaja” (68–80). Ezt a toldalékot nyolcsoros magyar vers vezet be, maga a toldalék Szüz Mária makula nélkül való fogantatásától 1732-ig tartalmaz adatokat.

155 TIMON SAMUEL, *Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus, et res gestas gentis hunnicae: Historico genere strictim perscripta*, Cassoviae, 1733, Typis academicis soc. Jesu, per Joan. Henr. Frauenheim; Uő, *Imago novae Hungariae, repraesentans regna, provincias, banatus, et comitatus ditionis hungaricae: Historico genere strictim perscripta*, Cassoviae, 1734.

Istvánt sirató Hunna verses monológjával folytatódik (137–139). Az 1386. évnél a török veszély leírásában is találunk hosszabb verset a megszemélyesített Magyarországról. Az indoklás szerint azért, mert ezeket az eseményeket „[...] nem akarta a' Kronika Író az ő pennájával csak gyarlón írva hadni, hanem *Hunnának* (Magyar Országnek) és a' nevezetes *Famának* verseiben a' Magyarok tanúságára elő adni.”¹⁵⁶ Az epikus versezetben Hunna – a megszemélyesített Fama közreműködésével – az eljövendő török igáról álmodik („Majd Magyar Országból Török Ország lészen [...] A' Török síp szerént fog Erdély tánczolni / 'S-annak kedve szerént Várokat sánczolni!” 192). Amikor felébred, nem ijed meg az álomtól, hanem az eljövendő korok törökverő hőseinek felsorolásával válaszol Famának (193): „Lesznek, kik engemet kezeken hordoznak, / És a' Török ellen bátran óltalmaznak. [...] *Hunyadi János* meg tarttya Várait, / És *Corvinus Mátyás* ékes Városimat. / A' *Báthori István*, és nagy *Kinisi Pál*, / Dobó, és Zrini Gróff mellettem elő áll, [...] Nagy Leopoldusom erős fegyverével, / 'S-harmadik Karolom fegyveres kezével, / Vesztett Városimat mind vissza foglallya, / Mind kettő Hunnát ismét megvigasztallya”.

A *Magyar krónika Diszessen* lapjain rendszeresen találunk nyomdászat-¹⁵⁷ és irodalomtörténeti adatokat, megjegyzéseket, azaz Spangár – mai fogalmaink szerint – igyekezett együtt tárgyalni a történeti, irodalom- és művelődéstörténeti eseményeket.

A historia litteraria-adatok gyűjtése és beépítése Spangár részéről tudatosságot mutat. Könyv- és eszmetörténeti érdeklődése folyamatos volt. Így például az 1560. évnél a történeti események mellett beszámolt a következőkről: „*Frankovich Mátyás*, avagy *Flaccius Illyricus*, és a' Társai Magdeburgumban az idén kezdik előadni ama Historiás könyvet, kiket *Centuriáknak* neveztek, és a' kik magoknak a' Lutheristáknak sem tetczenek igen.”¹⁵⁸ Egy másik, forráshivatkozás nélküli magyar vonatkozású példa a 16. század második felének egyik legjelentősebb egyháztörténeti eseményéhez, a tridenti zsinat bemutatásához kapcsolódik. „An. C. 1562. A' Magyar Országi követek Tridentomba érkeznek, a' leg első-is Draskovich György a' Pécsi Püspök vala, harmad napra Kolosvári János, és Dudich (!) András. Draskovichnak igen nagy tekintete volt; honnét is származott, hogy arra rendeltetett, és azok közibe számláltatotta a' kik a' meg tiltott könyveknek laistromát szerzenék. Azon Draskovichal a' Lusitaniai követ vetekedni kezdett azon, hogy ő előbb akarta a' reá bizott parancsolatokat elő adni, hogy sem azt Draskovich cselekedné. De itt is Draskovich győzedelmes volt, az egész Concilium iteletiből. Dudics (!) András itt magának mind viselésével, mind ékes szóllásával nagy hirt szerzett volna, ha a' Papoknak ilyen helyben feleségeket nem akart volna szerezni.”¹⁵⁹

156 A háromlappos versezet (191–193) a „Hunna Lajos Király birodalma alatt / Meg-örült; mert minden galibája szaladt. / Vesztett boldogsága ismét vissza fordúlt, / És állopottyában egészen boldogult” sorokkal kezdődik. A magyarországi latin nyelvű jezsuita költészetben Hunna mint a megszemélyesített Hungaria jelen van Schez Péter (1691–1756) és Beneken Antal (1700 k.–1735) költeményeiben. SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták*, Bp., Amfipressz, 1993, 71–74, 83–86.

157 Például „An. C. 1440 [...] A' könyv-nyomatás mesterség Német Országban az idén gondoltatik ki.” *Magyar krónika Diszessen*, i. m. (147. jegyzet), 203.

158 *Uo.*, 264.

159 *Uo.*, 265–266.

Spangárnak ez a munkája egyben iskolatörténeti adatok tárháza. Részletesen leírja például a jezsuiták nagyszombati megtelepedését és oktatói tevékenységük kezdetét. „An. C. 1561. Uj esztendő napján Ferdinand Császár Bécsben a' Széplaki Apáturságot, és Beenyi Praepostságot a' Világiak kezéből ki-facsarván adgya a' Nagy-Szombati PP: Jesuiták jövendő Collegiomának [...] a' PP. Jesuiták gondviselését, és oltalmát bizza Oláh Miklósrá az Ersekre [...]. Az Ersek ugyan Gyülést tartván magához hivatá P. Victoria Jánost a' PP. Jesuiták Provincialissát; ez Flander Antallal Nagyszombatba jö, két Mise mondó Papot rendel, a' ki fogadott házban lakván, az egyik ugyan Isten igéjét hirdeté, a' Másik az iffiuságot tanitaná [...]. Mind Szent nap után már meg-szaporodván a' PP. Jesuiták az Oskolákat el-kezdék. P. Sclavus, avagy Tót Tamás tanitá a' Rhetorikát, Hero Gelérd Flander a' Poëstist; Canisius Theoderek a' kis Oskolákat, ez ugyan a' Város Oskolájában, ama kettő penig a' Város Plebánussa házában. Az Oskoláknak kezdetin Disputatio, avagy vetekedés indittatott Theológiából, és Philosophiából. Itt jelen akart lenni az Ersek, az Erdélyi, és Scopiai Püspök a' Kanonokokkal.”¹⁶⁰

Az 1566-os szigeti ostrom kapcsán a költő Zrínyiről és az eposzról Spangár így írt: „Most nevezett iffiabb Gróff Zrini Miklós száz esztendővel Sziget-Vár megvétele után irt illyen titulust viselő könyvet: *Adriai Tengernek Sirenaia Gróff Zrini Miklós* etc. Nyomtattatta Bécsben a' Koloniai Udvarban Kosmerovi Máté Császár ö Felsége könyv nyomtatója által An. 1651. Ebben a' könyvben már ez az iffjabbik Zrini Miklós Szulimán Császárnak halálát ama Zrini Miklós Gróffnak, a' Szigeti Vár Fő Kapitányának, és annak kezének tulajdonitnya; mint ha ez ölte vólna meg Szulimánt, és az után holt vólna meg maga Zrini. Hallyuk itten iffiabb Gróff Zrini Miklósnak szavait azon könyvnek Praefatiójából: *Zrini Miklós kezének*, úgy mond, *tulajdonítottam Szultán Szulimán halálát: Horvát, és Olasz Kronikából tanultam, a' Törökök maguk így beszélik, és vallyák, Hogy Istvánfi, és Sambucus másképpen írja oka az, hogy nem úgy tekéttették az magános való dolgoknak keresését, mint az Országos dolgoknak Historia folyását.* Eddig Gróff Zrini szavai. De hallyuk verseit-is Adriai Tenger Sirenaia' könyvének Part. 15. n. 97. Szulimán jó lóra ülni igen siet, [...] Atkozodván lelkét Császár ki inditá, / Melly testét élteben oly kevélyen tartá.”¹⁶¹ A prózai és három strófányi versidézet a 18. századi Zrínyi-recepció figyelemre méltó dokumentuma.

Az 1626. év után Spangár megjegyezte: „Eddig Nemzetes Pettő Gergely által irt Magyar Kronikának Első, Második, és Harmadik Részében el-hagyott dolgok. Ennek utána már következnek ama Dolgok, a' kik azon Magyar Kronikának Negyedik, Ötödik, és Hatodik Réseiben el maradtak.”¹⁶² A kötetet Spangár verssel fejezte be, melyben fel-emlegette „el-kopott” és „el-fáradott” pennáját, továbbá munkája várható eredményét: „A' kegyes Olvasó ezeket olvasván, [...] Fogja tapasztalni, hogy mi Kronikánknak / Már más formája lesz mi Historiánknak. [...] Már diszessebb leszen Hazánk Kronikája, / 'S-Magyar Országunknak e' Historiája” (316). A kiadvány használatát három mutató

160 Uo., 264–265.

161 Uo., 280–281. A versidézet első és utolsó két sorát közlöm.

162 Ezzel Spangár hangsúlyozta, hogy a Pethő-krónika általa készített, 1734-ben Kassán megjelent részét is kiegészíti. Uo., 299–300.

segíti: az 1738-ban megjelent kiegészítések tartalom-mutatója (317–318), az 1734-es bővített kiadás indexére hivatkozó „mutató tábla” (318)¹⁶³ és a már említett, 1738-as kiegészítések befejezetlen személynév-mutatója, lapszámok nélkül (319–322).¹⁶⁴

A Magyarok bibliotékájának említései és egy kéziratoss mű

1. Mindezek után továbbra is kérdéses, elkészült-e a sokat emlegetett *Magyarok bibliotékája*, s ha igen, hol található. Spangár András egyetlen esetben sem állította, hogy ez a munkája elkészült, ugyanakkor nem mondta ki nyíltan ennek ellenkezőjét sem. A bizonytalanság oka Spangár 1734-től folyamatosan változó egészségi állapotában és sajátos munkamódszerében kereshető. Úgy tűnik fel, 1738-ig még csaknem folyamatosan tudott dolgozni. Az 1734-es Pethő-krónika bővítéseihez képest azonban későbbi munkáján jól látható írói teljesítményének hanyatlása. Az 1738-ban megjelent *Magyar krónika Diszessen* több helyütt indokolatlanul terjengős, ismétli a már korábban közölt adatokat, s a szöveg sajátos pátozzsal telített. Ezek a jellegzetességek felhívják a figyelmet a szerző megváltozott vagy változóban lévő szellemi teljesítőképességére. Mint utaltam rá, az utóbbi kötet nyomdai munkálatait Spangár már nem tudta ellenőrizni – Rozsnyó és Kassa viszonylagos földrajzi közelsége ellenére sem –, s rozsnyói éve alatt fizikai állapota kiszámíthatatlanná vált, egészsége egyre romlott.

A tény, hogy Spangár el akarta készíteni a *Magyarok bibliotékáját*, megkérdőjelezhetetlen. További tervezett műveinél¹⁶⁵ jóval gyakrabban emlegeti ezt a minden esetben hangsúlyozottan magyar nyelven elkészítendő vagy készülő munkát, melyet – mint arról már szó esett – a tervezés 1738. évi állapotában önálló műnek, a *Magyar krónika* párjának szánt.

A *Magyarok bibliotékája* első említése az 1732-ig kibővített Pethő-krónika VIII. toldalékának 1. pontjában és ugyanitt a 3. pont utáni magyarázó részben található (169). A VIII. toldalék címe „A' Kegyes Olvasóhoz intés”, s benne a szerző három, a krónikához illeszkedő témát sorol fel azzal a magyarázattal, hogy „Mind ezek a' Kronikában nem helyhezhetek, mert alkalmassan nem lehetett”.¹⁶⁶ Az, hogy írói elképzeléseit ilyen formában akarta nyilvánosságra hozni, némileg szokatlan volt a korban, s a megvalósításra vonatkozó bizonytalanságot jelez. Az első pont, amivel Spangár még foglalkozni szeretne, „Ama sok szép könyvek, és irások, mellyek sok féle képpen, és alkalmatossággal irattattak a' Magyarok által.” Ennek bővebb kifejtésére – az olvasót megszólítva – a harmadik pontot követően ezt írta: „Hanem imé én edgy Magyarok Bibliotékája névü Könyvet szerzettem, mellyben is mind ezeket kedvedért foglaltam, és ez a' Könyv ugyan a' Magyar Kronikának Társa. Effelöl többekkel nem tudósitlak, mert amaz Előjáró beszédben, mellyben Téged ama Könyvbe bé vezetlek, többet szóllok. Itt csak arra

163 A' magyar kronikának, i. m. (135. jegyzet), Y_{1v}–Y_{3v}.

164 151. jegyzet.

165 Felsorolásukat lásd az 1734-es kiadásban a VIII. toldalék II. és III. pontjában. A' magyar kronikának, i. m. (135. jegyzet), 169.

166 Spangár nem magyarázta meg, hogyan kell érteni az „alkalmassan nem lehetett” kifejezést.

intlek [...] midőn a' Magyar Kronikát az edgyik kezzeddel le teszed, a' másik kezdeddel fel vegyed a' Magyarok Bibliotékáiat, mellyben Magyar Ország felől többet fogsz olvasni" (169).

Eszerint tehát a *Magyarok bibliotékájáról* 1734-ből csupán a következő ismeretek állnak rendelkezésre: magyar nyelvű munka a magyar írók műveiről és Magyarországról, melynek van, vagy inkább csak lesz¹⁶⁷ olvasói ajánlása. Szerzője Spangár András, aki ezt a munkát éppúgy kinyomtatásra szánta, mint a magyar krónikát. Ezek a szűkös adatok – a tartalomra vonatkozó bővebb ismeretek nélkül¹⁶⁸ – egyrészt a majdani olvasó figyelmének felkeltését és ébren tartását szolgálták. Másrészt sajátos szerzői önreflexiók, amelyek egy betegségével küzdő ember önmegerősítéseként értékelhetők. A nyomtatásban közzétett megnyilatkozás és benne a múlt idő használatának („szerzettem”) valós alapja az lehetett, hogy Spangár ekkorra már összegyűjtött valamennyi adatot a témában.

Négy évvel később, 1738-ban a *Magyarok bibliotékája* még mindig nem jelent meg, s valószínűleg kéziratban sem készült el, mivel a rá vonatkozó hivatkozások ekkor a korábbtól eltérően rendkívül vegyesek és ellentmondóak. A második, bővebb említés egy tartalmi körülírás a *Magyar krónika Diszessen* címlapján, mely szerint a műben a kiegészítő részek között megtalálható a *Magyarok bibliotékája* is, ami nem más, mint „A' Magyar, avagy a' Magyar Sz. Korona alatt lévő Országokból származandó Iróktúl szerzett, és irt Könyveknek Laistroma.” Tehát nem önálló munka, s a tartalmára vonatkozó megjegyzés az eltelt négy évben kibővült azoknak az íróknak a teljesítményével, akik a Magyar Korona alatti területekről származnak. Maga az összeállítás tehát nem az írókról szól, hanem a műveikről.

Ugyanitt az olvasónak címzett ajánlásban – s ez a harmadik említés – Spangár jelzi, hogy e műbe beolvasztva kíván írni a könyvírókról: „[...] a' Kronikának mind kezdője, mind Terjesztője [ti. bővítője, azaz Spangár] Téged Kedves Olvasó, mint kedves vendéget a' Kronikába [...] bé vezet olly szándékkal, hogy néked Magyar országot [...] és annak Fő Királyit [...] más személyekkel, ugy mint: Iróival, Könyv szerzőivel, Oltalmazóival edgyütt [...] meg mutassa” (2). Azaz a *Magyarok bibliotékája* itt nem önálló mű; szövege tudósítás vagy „kis krónika” terjedelmű, és – eltérően a címlaptól – az ország íróiról, könyvszerzőiről szól.

A fenti szövegrészek megfogalmazása után tovább módosult a feltehetően továbbra sem elkészült munka koncepciója. *A' Magyar Historiákról, Kronikákról, Könyvekről, Irásokról, és Irókról* című I. tudósításban (3–6) újabb, negyedik említéssel szembesülünk. Spangár ebben előadja, hogy ismeri Molnár Albert, Révay Péter és Cwittinger [!] Dávid e témáról szóló véleményét, „az idegen Irók közül peniglen Reinmannus Friderik Jakabot, és Behamb Jánost, Ferdinandot.” Egy oldallal később a német „Ferdinandus Neoburgus” (Ferdinand Neuburger) magyar írókról vallott, az előbbiekenél kedvezőbb véleményére utal. Leghosszabban Cwittinger „ennek előtte

167 A „többet szölkök” olyan jelen idejű kifejezés, mely jövőbeli ígéretként is érthető.

168 Nem tudjuk meg például, hogy milyen lesz egy-egy magyar író bemutatása vagy milyen rend szerint – téma, kronológia stb. – következnek az egyes szövegrészek.

26 esztendővel” megjelent munkájának időz. A huszonnhat év említéséből arra következtethetünk, hogy Spangár 1737-ben írta e sorokat, melyekkel egyszerre bírálta és dicsérte Czvittingert: egyrészt, mert nem magyarul készítette el munkáját és sok íróat kihagyott belőle, másrészt viszont 300 íróról és műveikről írt. A *Magyarok bibliotékájával* Spangár elsősorban Czvittinger munkájának nem magyar nyelvűségét kívánta orvosolni. Erről itt így vall: „Czvittingert követvén edgy *Magyarok Bibliotékája* névű könyvet szereztem, mellyben Magyar szóval elő adom amaz Irókat, a' kik vagy Magyarok voltak, avagy olly Nemzetből, és Tartományból szármoztak, a' kik a' Magyar Korona alatt vannak”. Eszerint tehát a *Magyarok bibliotékája* – az előbbiektől eltérően – önálló, magyar nyelvű könyv és olyan írókról szól, akik a Magyar Korona alatt születtek.

Ugyanitt Spangár – immár ötödik alkalommal, a második és harmadik említéssel ellentétben – így ír művéről: „E' Magyarok Bibliotékája ugyan a' Magyar Kronikának mint edgy edgyik része, mivel abban sok dolgok vannak, mellyek a' Magyar Kronikához tartozandók, és szükségesek annak nagyobb értésére, azért is arrúl mindenek előtt tudositanom kellet az én kegyes Olvasómat, kinek-is azon Bibliotékát nagyon ajánlom. Tudom meg-nem fogja bánni olvasását, mivel abban olly dolgok foglaltatnak, kiknek alkalmas, és illendő helyek nem lehet a' Kronikában” (6). Tehát az 1738-as *Magyar krónika Diszessen* mégsem tartalmazhatja a *Magyarok bibliotékáját*, mert – bár tartalma érintkezik azzal – az éppúgy önálló mű, mint a krónika, és a benne lévő „dolgok”-nak „alkalmas, és illendő helyek nem lehet a' Kronikában”.

A témával foglalkozó kutatók közül – amint a historiográfiában részleteztem – csak kevesen olvasták el figyelmesen az eddig számba vett említéseket. A most következő három további szövegrészt pedig teljesen figyelmen kívül hagyta a kutatás. A hatodik említés így szól:¹⁶⁹ „Magyar Ország, a' kedves Hazánk, kegyes Olvasó, ebben a' Kronikában, és a' Magyarok Bibliotekájában többször, más, és más képpen HUNNA neve alatt elő fog állani, és szóllani.” Hunna – mint arról már esett szó – költött nőalak, a megszemélyesített Hungaria, akit Spangár 1738-ban kiadott munkájában időről időre versekben szólaltatott meg.¹⁷⁰ Ha Hunna a *Magyarok bibliotékájában* is meg fog szólalni, feltételezhetjük, hogy azt versben „fogja tenni”, pontosan úgy, ahogy a krónikában. Mindez egyben azt jelenti, hogy a *Magyarok bibliotékája* még mindig csupán a tervezés állapotában van.

A hetedik említés *A' Magyarok törvényéről* című kilencedik tudósításban olvasható.¹⁷¹ Az 1552-ben Bécsben I. Ferdinándnak bemutatott új magyar törvénykönyv, a *Quadripartitum opus* kézírata kapcsán – mely „világosságra nem jöhetett” – írja Spangár: „Ezen dologban többet szólllok, és adok elé a' Magyarok Bibliotekájában, holott ez egész Materianak [ti. a magyarok törvényeinek] fundamentomát látni.” Ez az első alkalom, amikor egy, a *Magyarok bibliotékájában* bemutatandó konkrét példáról olvashatunk.

169 *Magyar krónika Diszessen*, i. m. (147. jegyzet), 5. tudósítás, 21.

170 Így például *uo.*, 5. tudósítás, 49.

171 *Uo.*, 9. tudósítás, 49.

Az utolsó említés (8.) a tizedik tudósításban (A *Magyar, és Erdély Országi Epületekről*) így szól:¹⁷² „Nem számlálom itt elő ama [...] épületeket, mellyeket avagy magok tettek, avagy böv kezekkel, és fundatiókkal tétettek Cardinal Pazmány Péter, Lippai, Szelepcsényi, Szécsényi; Györgyök, mind Esztergami Ersekek, mivel ezeket, és efféléket az egész Kronikában, és Magyarok Bibliotekájában több helyyeken, és bővebben elő adom, avagy mások más alkalmatossággal illendőképpen elő adnak.”

Itt már végképp elbizonytalanodunk: mi az, amit biztosan tudunk a *Magyarok bibliotekájáról*? Eszerint nem csupán szerzőknek és műveknek van/lesz benne helye, hanem verseket éppúgy tartalmazhat, mint építkezésekről és alapítványokról szóló adatokat? Az utolsó idézet végén Spangár arra vonatkozóan is elbizonytalanít, vajon ő lesz-e az a szerző, aki megírja az ugyancsak tervezett „egész Kronika”-t és a *Magyarok bibliotekáját*, „avagy mások más alkalmatossággal illendőképpen” adják azt elő.

A *Magyarok bibliotekájának* koncepciója tehát 1737–1738-ban továbbra is a folyamatosan változó tervezés állapotában volt. E munkafázisban jelentős hatást gyakorolt Spangárra Czvittinger *Specimenjének* megismerése. Biztosra vehető, hogy a tervezett mű nem azonosítható Szentiványi munkája valamely részletének fordításával, mint azt Rotarides közvetlenül Spangár halála után (1745) vélte. Ugyanakkor megkérdőjelezhetetlen, hogy Spangár gyűjtötte a *Magyarok bibliotekájának* nyersanyagát. Ezt az előmunkálatot azonban valószínűleg soha nem öntötte formába, nem szerkesztette kötétté, s mai ismereteink szerint ilyen kézirat-együttes nem maradt fenn.

Áttételesen ezt bizonyítja az is, hogy jelenleg mindössze egyetlen teljes, autográf Spangár-kézirat ismert, melynek alsó margóján a szerző időnként rögzítette a munka előrehaladásának dátumait. S bár a kézirat elkészült, és Kaprinai István révén máig fennmaradt, a kinyomtatásra szánt kötet több részletében hiányos, befejezetlen. A kéziratban bejegyzett utolsó dátum 1738. augusztus 20. Ezt követően Spangár még tovább dolgozott az ekkor kétharmad részben elkészült munkán, az utolsó kiegészítések azonban már hiányoznak belőle. Valószínű, hogy az életmű e kézirrattal lényegében lezárultnak tekinthető.¹⁷³

Feltételezhető, ha a *Magyarok bibliotekájának* kézírata elkészült volna, Kaprinai kezdeményezi e rendtársától származó kiadatlan munka megszerzését. Ennek azonban nincs jele sem collectiójában, sem könyvtára katalógusának fennmaradt töredékében.¹⁷⁴ Az utóbbiban „Analecta A” és „Analecta B” jelzéssel Kaprinai rendszeresen hivatkozik a könyvtárából a kéziratgyűjteményébe áthelyezett teljes kéziratos munkákra, de ezek között nem tűnik fel *Magyarok bibliotekája* című kézirat.¹⁷⁵ Ez a körülmény

172 Uo., 10. tudósítás, 51.

173 Bemutatását és elemzését lásd a következő részben.

174 Mindkettőt a BEK őrzi. A könyvtárkatalógus Kaprinai autográf kézírásával készült 1780 körül, az F–Z betűs tételeket tartalmazza. Jelzete: BEK J 235.

175 A könyvtárkatalógusban a „Spangár Andreae Soc Jesu Magyar kronika. Cassovia in 4, 1738. Compactura in corio” bejegyzéshez tartozó, bőrbbe kötött példányt (címlapján Kaprinai István autográf exlibris-bejegyzésével) a Bp.-i Egyetemi Könyvtár őrzi, a Gb4r302:1 jelzeten. A kötet az 1738-ban megjelent munkán kívül tartalmazza az 1734-es kassai Pethő–Spangár-krónikát is. A tanulmány készítésekor ezt a teljes példányt használtam.

azért is érdemel figyelmet, mert Spangár történetírói példaképek, Timon Sámuelnek a kéziratái, az úgynevezett Timon-collectio több kötete, illetve része beépült Kaprinai collectiójába.¹⁷⁶ Ismeretes az is, hogy Kaprinai több, Spangár tervezett munkájához hasonlítható historia litteraria-kéziratot készített latin nyelven.¹⁷⁷ Ezek egyikének alcímében a következő megjegyzés olvasható: „decerptus ex scriptoribus Provinciae Austriae S. J.” Amennyiben Kaprinai részben vagy egészben mégis hozzájutott volna a *Magyarok bibliotékájaként* emlegetett adatgyűjtéshez, lehetséges, hogy annak tartalmát beépítette említett kézírataiba.¹⁷⁸ Ennek eldöntése további kutatás feladata.

2. Spangár András *Splendores* címkezdető, latin nyelvű, folió formátumú, 376 lap terjedelmű kézírata ma Kaprinai István ívrét alakú collectiójában található.¹⁷⁹ Előzéklapján Kaprinai kézírásával a következő bejegyzés olvasható: „Stephani Kaprinai Collectaneorum MSc A Tomus LII. Complectens P. Andreae Spangár Soc. Jesu Splendores Sanctissimorum Ordinum, statuum, et Religiosorum tam virorum, quam foeminarum etc. Est ipsum originale.”¹⁸⁰ A rendtörténeti tárgyú kézirat autográf jellegét megerősítette az összevetés a Spangár által 1738–1740 között vezetett rozsnýói historia domus megfelelő részének írásképével.¹⁸¹

A kézirat Spangár halála (1744. március 13.) után huszonegy évvel jutott Kaprinai tulajdonába, amikor Kassán a szentírás professzora volt.¹⁸² Ezt a tényt saját kézírá-

176 L. BEK, Kaprinai Collectio, (A), tom. XXXVII–XLV, L.

177 Catalogus librorum ad res Hungaricas pertinentium, Viennae Austriae, 1764, BEK Coll. Kapr. (B) tom. LXXXVIII, nr. 3., 209–290; Catalogus scriptorum Societatis Jesu in Hungaria, decerptus ex scriptoribus Provinciae Austriae S. J., BEK Coll. Kapr. (B) tom. LXXXIX, nr. 2., 9–267. További historia litteraria-kéziratok és feljegyzések Kaprinai Collectiójában, BEK Coll. Kapr. (B) tom. XCIX, nr. 33, nr. 34, nr. 35, nr. 36; ezekben a 18. század második felében kinyomtatott munkák is szerepelnek, így nem lehetnek azonosak Spangár *Magyarok bibliotékája* adatgyűjtésével. Vö. 33. jegyzet.

178 Lehetséges az is, hogy Kaprinai használta a historiográfiában több szerző által említett, ma ismeretlen Spangár-művet, a *Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Auctorum et Scriptorum concordia [...]* címűt. A jezsuitáknál nem volt szokásos a nyomtatásban megjelent munkák kézíratainak megőrzése. El nem készült, be nem fejezett kéziratok előmunkálatai is csak a legritkább esetben maradtak fenn. Vö. Tüskés, *i. m.* (42. jegyzet), 155–178.

179 Splendores Sanctissimorum Ordinum, Statuum, Institutuum quoquo modo, et in utroque sexu Regularium, et Religiosorum tum in Communi, tum in Particulari In Forma et Norma Concordantiarum propositi In quibus Eorundem SS. Ordinum Conditores, et Conditrices Origenes, Incrementa, Propagationes, Vaticinia, Figura, Antiquitates, Approbationes, Encomia, De iisdem Scriptoribus, Lucubrationes, Volumina, Conceptus Panegyrici, Rerum gestarum Synopses, Denique Posteaquam Anno 1725 Norimbergae Sancti, et illustres Viri Eremitae Primi, Anachoretiae, Ordinum Regularium Institutores, Propagatores, Reformatores sub titulo Columnae Militantis Ecclesiae Aeneis, Figuris excusi, Elogijs dilaudati ingeniose sunt exhibiti, hisce etiam Sanctae et Illustres Viragines, Eremicolae Primi Anachoretiae Ordinum, Regularium Femineorum Institutrices, Propagatrices, Reformatrices Aeneis Figuris excusae, Elogijs dilaudatae succincte exhibentur Opera, et Studio P. Andreae Spangar Societ. Jesu Sacerdotes Annexo in Lestorum gratiam Indice Quadruplici cum Superiorum Facultate, BEK Coll. Kapr. (A) tom. LII, 7.

180 Splendores, *i. m.* (179. jegyzet), 1.

181 Historia, *i. m.* (39. jegyzet), 1738–1740 között.

182 Kaprinai István 1755–1765 között Kassán élt. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1551–1773)*, Pars II, Romae, Institutum Historicum S. I., 1988, 684.

sával örökítette meg a gondosan keretbe foglalt előzéklapon.¹⁸³ „Obtigit P. Stephano Kaprinai Soc. Jesu 1765”. Az *obtigit* (oltalmaz, véd, elrejt) kifejezés használatából egyrészt a kézirat ismeretlen okból veszélyeztetett állapotára következtethetünk. Másrészt lehetséges, hogy bejegyzésével Kaprinai a kézirat értékére kívánta felhívni az utókor figyelmét. Korábbi tulajdonosi bejegyzés nincs a kéziratban.

A hosszú, körülményes és indokolatlanul bőbeszédű címet rögzítő lap előtti levél rektóján egy feltehetően Spangár által tervezett, tollal megrajzolt díszcímlap-vázlat található. A kép négy sarkában egy-egy ovális keretben köriratos mottóval a szerzetes-rendekre utaló embléma,¹⁸⁴ továbbá felhők között a Szentháromság személyei és Szűz Mária alakja láthatók a rájuk vonatkozó al-, illetve felirattal. A négy mennyei alakot írásszalagok kötik össze, alattuk két csoportban felhőn térdelnek különféle rendi öltözékekben a férfi és a női szerzetesek. A két csoport között a feliratos földgömb¹⁸⁵ alatt két puttó nyitott könyvet tart, melyben a mű rövidített címe és a szerzőségi adat olvasható: „Splendores SS Ordinum Religiosorum utriusque sexus / Exhibiti a Patre Andrea Spangar Soc. Jesu Sac.” A gondosan megtervezett és egyszerűen megrajzolt díszcímlap minden bizonnyal előképek készült egy rézmetszethez. A díszcímlap és a címlap hátoldala üres, a kötet mottói a keretbe foglalt rövid címet tartalmazó előzék hátoldalán olvashatók.¹⁸⁶ A hosszú címet egy, a szentéletű szerzetesekhez szóló, *Gratulatio* című vers követi (9–10), majd maga a mű következik.

A címben említett, Spangárt a mű elkészítésére ösztönző, Nürnbergben 1725-ben megjelent munka szerzője az ugyancsak az Osztrák–Magyar Provinciához tartozó Karl Pfeiffersberg jezsuita (Graz, 1671. X. 15.–Traunkirchen, 1741. VII. 2).¹⁸⁷ Pfeiffersberg 1697–1700 között teológiát tanult Grácban, ahol csaknem ugyanekkor (1699–1701) Spangár filozófiai stúdiumait végezte, tehát minden valószínűség szerint személyesen ismerték egymást.¹⁸⁸ Bár Pfeiffersberg munkája címének némely nyelvi elemei beépültek a Spangár-kézirat címébe, a két mű alapvetően különbözik egymástól. Pfeiffersberg az általa kiválasztott szentéletű férfi szerzeteseket – akik nála a küzdő egyház oszlopai (*columnae militantis ecclesiae*) – verselte meg, s önmagát „elogiographus”-nak nevezi.

183 „Splendores SSAnctorum Ordinum ac Institutorum Religiosorum”, *Splendores*, i. m. (179. jegyzet), 3.

184 Égi csillagok, mottó: „fulgent ut stelle” / Nap az égen, mottó: „splendent ut sol” / Három fáklya, mottó: „Lucent ut faces” / Csillár égő gyertyákkal, mottó: „Ardent ut candelae”. *Uo.*, 5.

185 Atyaisten fölött: „Deus ostendet splendorem Baruch 5. v. 3”, Jézus Krisztus alakja alatt: „Primitiae Christus deinde qui sunt Christi I Cor. 15. v. 23.” Szűz Mária alatt: „Mater omnium Gen. 3.”, az Atyát és a Fiút összekötő írásszalagon: „In splendoribus Sanctorum genuite”, a Fiútól a szerzetesekre mutató írásszalagon: „Ego elegi vos et posui Johann. 15”, a Szentlélektől a szerzetesekre mutató írásszalagon: „Ego vos docui omnia Johann. 14.”, Szűz Máriától a szerzetesekre mutató írásszalagon: „Ego vos genui I Cor. 4.” Feliratok a földgömbön: „In omnem terram – in fines orbis terrae / oriens – meridies – occidentis – septentrio / Africa – America – Asia – Europa”. *Uo.*, 5.

186 *Uo.*, 4.

187 Karl PFEIFFERSBERG, *Columnae militantis ecclesiae, sive Sancti, et illustres viri, Eremitae primi anachoretiae, ordinum regularium institutores, propagatores, reformatores, aeneis figuris excusi, elogiis dilaudati, Norimbergae, Sumptibus Viduae Christophori Weigelii, 1725.* (Terjedelme 178 levél, 88 rézmetszet, 1 rézmetszetes díszcímlap.)

188 Vö. LUKÁCS, i. m. (182. jegyzet), 1209; UŐ, i. m. (12. jegyzet), 1573.

Könyve egyetlen kiadásban látott napvilágot, benne az egy-egy szentet ábrázoló rézmetszetekhez általában kétlappos elégia tartozik. A kötetet a szentek rendi hovatartozását bemutató index egészíti ki.¹⁸⁹

Jóllehet munkája ösztönzőjeként Spangár Pfeiffersberg művére hivatkozott, vállalkozásának előzetes terve egyszerűbb formában megtalálható az általa kibővített Pethőkrónika 1734-es kiadásának VIII. toldaléka II. pontjában, mint „a' Kronikához való” további „dolog”: „II. A' sok szép tündöklő Religiók, és szerzetesek, mellyek Magyar Országban avagy ennek előtte tündöklöttek, avagy most szépen el terjedve tündöklenek”.¹⁹⁰ A tervre később – ellentétben a *Magyarok bibliotékájának* említéseivel – nem tért ki, valószínűleg azért, mert megvalósításán folyamatosan dolgozott. A koncepció az 1734-es említéshez képest kibővült, mivel minden szerzetesrend helyet kapott benne, így azok is, amelyek Magyarországon nem voltak honosak. Ebben a koncepcióban – ugyanúgy, mint a *Concordantiae Marianaee*-ben – Spangár polihisztóriai igénye és egyháztörténeti érdeklődése öltött testet. A latin cím meghatározó eleme maradt az 1734-ben hírül adott „terv”-ben háromszor megismételt „tündöklés” (splendor) kifejezés.

Kérdés: mikor és hol készült a kézirat? Feltételezhető, hogy Spangár terve legkorábban Pfeiffersberg könyvének megjelenése (1725) után fogalmazódott meg. A kérdés pontosabb megválaszolásához segítséget ad a kézirat alsó margóján rögzített, a munkában történő előrehaladásra vagy a munka időleges megszakítására vonatkozó bejegyzések sorozata. Az első ilyen dátum a 28. lap alján a „26 Junii 1728”, a következő a 172. lapon „15 Febr. 1730”, majd a 186. lap alján „28 Febr. 1730”. Végül az utolsó, a kézirat be-kötésekor megcsonkított, de rekonstruálható időpont a „20 Aug. 1738” a 258. lap alján. Eszerint tehát az 1738-ban már több mint kétharmad részben kész kézirat szakaszosan készülhetett. Valószínű, hogy Spangár 1728-ban kezdhetette el a megírását, 1730-ban már csaknem a felével készen volt, majd a magyar krónikával kapcsolatos munkái miatt egy időre félretette a kéziratot. Ezt követően, ha a korábbi intenzitással tudott volna dolgozni, még mintegy két év volt szükséges a befejezéshez. Többször kiújuló betegsége miatt azonban valószínűleg ennél jobban elhúzódott a munka, s a korábban nem pótolta, végső kiegészítésekre már nem futotta erejéből. Az időpontokat és Spangár állomáshelyeit figyelembe véve a *Splendores* megírása Győrben kezdődött, Ungváron folytatódott, majd több év kihagyásával Rozsnyón fejeződött be.

Míg Pfeiffersberg elégiái a neolatin költészetet gyarapították, Spangár egy egészen más koncepciót megvalósító, tematikus analitikus rendtörténeti bibliográfiát állított össze, latin elégiákkal kiegészítve. Nem csupán a címében szereplő „concordantia” kifejezés használata miatt, hanem koncepciójában is közel áll a *Splendores* az 1721-ben megjelent *Concordantiae Marianaee*-hoz, bár a megvalósítás módja itt összetettebb és bonyolultabb. A hivatkozásokkal teli, terjedelmes teológiai-egyháztörténeti bevezető (proemium, 11–46) után a különböző szerzetesrendek bemutatása a vélt vagy valós rendalapítók életének kronológiája szerint követi egymást. A férfi rendek sorát a kar-

189 Használt példány: BEK 902703; e példány a tihanyi bencés apátságából származik, ahol 1768-ban írtak a kötetbe tulajdonosi bejegyzést.

190 *A' magyar kronikának*, i. m. (135. jegyzet), 169.

meliták nyitják, mivel rendalapítójuknak Iliés profétát tartották (48–54). A férfi rendeket követik a női szerzetesrendek. A bibliográfia csoportosítása általában a következő. 1. A rend nevének etimológiája a rá vonatkozó hivatkozásokkal, másutt a rendre vonatkozó összegző irodalom a „scriptores” megjelöléssel. 2. A rendalapítóról szóló irodalom, a vonatkozó prédikációk és panegyrisek könyvészeti felsorolása. 3. A rendről szóló művek, ha azok az 1. pontban nem találhatóak meg. 4. A rend különféle ágaira vonatkozó ismeretek és azok irodalma. 5. A rendi „erények” irodalma. 6. A rend kiemelkedő személyiségei, jótevői, jelentős földrajzi helyei (például búcsújáráhelyek) és ezek irodalma. Ez a rendszer esetenként variálódott, rövidült vagy bővült aszerint, ahogy azt az összegyűjtött adatok lehetővé tették.

Spangár törekedett minden szerzetesrendhez egy-egy rézmetszetet is beragasztani a kéziratba a rendalapítóról, általában a 2. ponthoz. Ez az elképzelés feltehetően Pfeiffersberg könyvére megy vissza. Ezt az igényt azonban Spangár nem tudta önálló rézmetszetekkel (például szentképekkel) megvalósítani, ezért más művekből kiemelt, kivágott metszetekkel „dolgozott”. Míg a férfi rendeknél csak szórványosan fordulnak elő képek (például Remete Szent Pál és Remete Szent Antal találkozásáról, 50), a női rendeknél többé-kevésbé rendszeresek. Több esetben található üres képkeretek a hozzájuk tartozó felirattal, a keret fölött a beragasztandó kép forrásának rövid megjelölésével. A hiányzó képek „forrásaként” Spangár leggyakrabban Philippus Bonani és Ludovicus Beurrier rézmetszetekkel illusztrált munkájára hivatkozott az „effigies ejus [ti. a rendalapító, itt: „Ven. Joanna Francisca Fremiot”] desumenda ex P. Philip. Bonani SJ. De Person. Ordin. Pars. II. Num. 99. pag. 103”¹⁹¹ vagy „Effigies ejus [itt: „S. Marcellina Virgo”] desumenda ex P. Ludovic. Beurrier Catalog. Num. 19. vel P. Philipp Bononi SJ. De Person. Ordin. Part. II. Num. 4. pag. 5.”¹⁹² formában.

A keresést a kötetben – amint erre a cím külön felhívja a figyelmet – négy különböző index segíti. Az első a tartalommutató, a második a szerzetesrendek, a harmadik a rendalapítók, a rendek működését előmozdító és megreformáló személyek jegyzéke, míg a negyedik a kiemelkedő személyekre vonatkozó elégiákat tartalmazza. (A második és harmadik mutatón belül a betűrend kétszer újra kezdődik, mert a férfinevek sohasem keverednek a nőkével, s a férfiaké mindkettőben megelőzi a női névsort.) A negyedik mutatóban mindössze 18 női név olvasható. A nevek után a rájuk vonatkozó elégia rövid címe vagy témájának megjelölése kapott helyet, mint például: „B. Angela Brixiana. Nova Ursula” vagy „S. Francisca Romana. Mulier in Proverbijs Salomonicis adumbata”.¹⁹³ A kézirat végére gondosan kivágott és beragasztott záródísz került az „O. A. M. D. G.” rövidítéssel.¹⁹⁴

191 Splendores, i. m. (179. jegyzet), 357.

192 Uo., 275. A hivatkozott munkák: Philippo BONNANI (Filippo Buonnani), *Ordinum religiosorum in Ecclesia Militanti catalogus, eorumque indumenta in iconibus impressa [...] Pars I, complectens virorum ordines; Pars II, continens virgines Deo dicatus; Pars III, complectens aliquos in prima editione omissos, diversa etiam alumnorum Collegia et foeminarum Congregationes [...]*, Romae, 1706–1710; Ludovicus BEURRIER, *Catalogus Virginum*, Paris, 1611.

193 Splendores, i. m. (179. jegyzet), 375–376.

194 Az úgynevezett jezsuita jelmondat rövidítése: Omnia Ad Majorem Dei Gloriam.

A *Splendores* – Spangár mariológiai bibliográfiájához hasonlóan – ma is használható bibliográfiai segédlet. Különösen hasznos kiindulást jelenthet a kevésbé ismert, rövid életű szerzetesrendek kutatásában. Egyháztörténeti „felfedezése” valószínűleg már nem sokáig várat magára.

Összegzés

Áttekintve Spangár András kronológiába rendezett életművét, egy korábban gyakran, szinte köteleességszerűen emlegetett, ugyanakkor csaknem teljesen ismeretlen magyar egyházi író nem lebecsülendő teljesítménye áll előttünk. Munkássága eddig lényegében elkerülte az irodalom- és a történettudomány figyelmét. Egyetlen önálló tanulmány sem foglalkozott vele – annak ellenére, hogy elkészítette Pethő Gergely sajátos kiegészítéseit és évszázadokon át nevéhez kapcsolódott Czvittinger *Specimenjének* magyar nyelvű „folytatása”.

Mivel Spangár esetében az életút és az életmű szorosan összefonódott, módszerként kínálkozott a két területet együtt, előfeltevésektől mentesen kezelni és elkülöníteni a tévedésekkel teli historiográfiától. Erre ösztönzött egyrészt Kosáry Domokos és Tarnai Andor Spangárral kapcsolatos jelentőségeltjes tartózkodása. Másrészt kihívást jelentett Holl Béla és Szilas László „sejtés”-e, mely szerint a *Magyarok bibliotékáját* érdemes „csupán” tervezetként értelmezni.

Az elérhető források aprólékos vizsgálata, valamint az életutat és az életművet egymásra vetítő történeti-kritikai módszer eredményeként jelentős részben kiküszöbölhetővé váltak a bizonytalanságok. Igazolódott, hogy Spangár, akit többen Czvittinger *Specimenje* magyar nyelvre fordítójának és e munka egyházi, történeti írókkal kibővített átdolgozójának vélték, önálló tervek alapján dolgozott. Munkásságát olyan tudósok ösztönözték, mint Hevenesi Gábor és Timon Sámuel, akiket Spangár személyesen ismert, s az utóbbit történetírói példaképeként emlegette.

Az életmű ugyanakkor – eltekintve a *Magyarok bibliotékájára* vonatkozó tervektől – magán viseli a Szentiványi Mártonéra emlékeztető, a 18. században már némileg anakronisztikus polihisztor-gondolkodás jegyeit. Erre utal például a kéziratban fennmaradt *Splendores* 1734-es előtervezése és a megvalósult mű közötti különbség: a magyarországi szerzetesrendek tematikus bibliográfiájának terve a megvalósulás során a valamikor létezett összes szerzetesi közösséget számba venni igyekvő, monumentális analitikus kompendiummá nőtte ki magát. Spangár történetírói munkássága egy másik, az előbbivel érintkező sajátosságra hívja fel a figyelmet. Miután megtapasztalta, hogy a történelem nehezen kezelhető „önmagában”, nem csupán újabb és újabb eseményekkel, adatokkal bővítette folyamatosan a magyar krónikát, hanem historia litteraria-vonatkozásokat éppúgy beleszótt, mint nevezetes személyekhez, eseményekhez kapcsolódó epikus költeményeket.

Spangár alapvetően egyházi, rendi keretek között mozgó gondolkodása erőteljes Hungarus elkötelezettséggel párosult. Bár alkotásmódja gyökeresen különbözik, szem-

lélete több hasonlóságot mutat a pálos Orosz Ferenc legnagyobb részét Bonfinira támaszkodó nemzeti-történeti nézőpontjával.¹⁹⁵ Mindkettőjük munkásságát jellemzi a történeti érdeklődés és a kegyességi célkitűzés sajátos keveredése a nemzettudat alakítása érdekében.

A vizsgálat tanúsága szerint Spangár polihisztóriai beállítottsága erőteljesebb volt, mint a *Magyarok bibliotékája* tervezése során felismert hiány, egy magyar nyelvű írói bibliográfia megvalósítása. Másrészt a *Magyarok bibliotékájának* a tervezés fázisában maradása nem kisebbíti Spangár érdemét a magyarországi historia litteraria történetében. Ő volt az, aki felismerte és megfogalmazta az igényt, melyet Bod Péter valósított meg a *Magyar Athenasban*. Magyar nyelven ő írta körül elsőként a mai napig élő *bibliotheca hungarica*-gondolat alapjait.¹⁹⁶

195 KNAPP Éva, *Historia – oratio – exegesis: A 18. századi Bonfini- és Istvánffy-recepció történetéhez*, ItK, 112(2008), 3–36.

196 A példák sorolása helyett Cornides Dániel Koppi Károly által posztumusz kiadott munkájának címét idézem: CORNIDES DANIEL, *Bibliotheca hungarica, sive catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungariae adnexarum provinciarum gentiumque finitimarum, tam typis publice editorum, quam manu exaratorum*, Pestini, 1792.